

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Georg Bruun

Brandorffs Gaard i Kolding

Udgivet i Anledning af
Æresborger i Kolding I. O. Brandorffs
80-aarige Fødselsdag

V. Schæffers Forlag - Kolding 1934

I. O. Brandorffs Æresborgersegl

Georg Bruun:

Brandorffs Gaard i Kolding

(Fortryk af Vejle Amts Aarbog 1935)

med Tilegnelse og Forord

Udgivet i Anledning af
Æresborger i Kolding I. O. Brandorffs
80-aarige Fødselsdag

V. Schæffers Forlag

Kolding 1934

Oplag: 350 Eksemplarer,
hvoraf 250 bringes
i Handelen

Nr. 265.

V. Schæffers Bogtrykkeri, Kolding

TILEGNELSE OG FORORD.

I.

Der lever endnu Folk i Kolding, som kan huske Brandorffs Købmandsgaard, liggende mellem Apoteket og nuværende Østergade Nr. 1, nedrevet i 1876 for at skaffe Grund til Jernbanegade fra Torvet til Slotsgade. Gaarden var blandt Byens ældste. Den ses paa Rantzaus Kort fra 1585, blev ruineret i den Torstenssonske Fejde, senere opbygget, og dens Historie kan med ret stor Sikkerhed følges i tre Aarhundreder. Med Hensyn til Byggestil har den ikke staaet Maal med Borchs Gaard eller Peter Martin Møllers Hus i Helligkorsgade. Lokalhistorisk er den Koldings interessanteste Gaard. For snart tyve Aar siden skrev Eliassen, først i »Kolding Folkeblad«, senere i »Vejle Amts Aarbøger« om Borchs Gaard gennem Tiderne. For Peter Martin Møllers Hus er en historisk Skildring ikke mulig, da intet Materiale forefindes, kun en Tradition om, at Bygningen i Aarhundreder har tilhørt samme Slægt. Om Brandorffs Gaard findes derimod et meget rigt Materiale, for Tiden før 1800 omhyggeligt samlet af Kæmner I. O. Brandorff fra Raadstue-

arkivets Pante- og Skifteprotokoller, for Tiden efter 1800 i private Optegnelser, mundtlige Beretninger, Byens Blade efter 1849, andre Aviser før den Tid. Hr. I. O. Brandorff har vist mig den Ære og Tillid at stille alle sine Optegnelser til min Raadighed, foruden at han under Bogens Udarbejdelse har drøftet mange Spørgsmaal med mig og kritisk gennemgaaet mit Manuskript.

Skildringen af Brandorffs Gaard, der vil fremkomme i »Vejle Amts Aarbøger« for 1935, udsendes med Bestyrelsens Tilladelse allerede nu i et Fortryk i Anledning af I. O. Brandorffs 80-aarige Fødselsdag. Den tilegnes ham i Ærbødighed som et Udtryk for dybt følt Taknemmelighed.

II.

Paa sine Venners Mærkedage føler man Trang til at bringe dem en Tak og kaster Blikket tilbage paa deres Gerning. Derfor bringer jeg i denne Fortale Hr. Kæmner I. O. Brandorff en hjertelig Tak for den værdifulde Støtte, han i en Aarrække har ydet mig ved Udarbejdelsen af mine lokalhistoriske Bøger. Den samme Hjælp har han i de sidste 30 Aar givet alle dem, der har syslet med Koldings Historie ved at stille til deres Raadighed sin Viden, sit rige Arkiv, sine Protokoller og sine Scrapbøger. Der er Grund til paa denne hans Mærkedag at kaste Blikket tilbage og give et Rids af hans lokalhisto-

riske Gerning, hans omfattende Samlerarbejde, hans Forskning af det underjordiske Kolding og hans Indsats til Klarlæggelse af Koldings ældste Historie.

Naar I. O. Brandorff altid nævnes med Anerkendelse blandt Danmarks lokalhistoriske Forskere, skyldes dette dels hans mange Afhandlinger, dels det af ham indsamlede topografiske, geologiske, arkæologiske og personallhistoriske Materiale angaaende Kolding Bys Historie fra Oldtiden op gennem Middelalderen til den nyeste Tid, Optegnelser nøjagtigt affattede, ordnede og protokollerede, strækkende sig over et Tidsrum af 50 Aar.

Fra sin tidligste Ungdom havde han en udpræget Interesse for lokalhistoriske Spørgsmaal og Byens Jordbundsforhold, en Interesse som dels var en Arv fra Faderen, dels næredes ved Livet i den gamle historiske Gaard, hvis Byggestil, Kældere og Krinkelkroge kaldte Fantasien frem. Hans Fader var Medstifter af det jyske topografiske Selskab, og dettes Skrifter blev hurtigt en kær Læsning for Sønnen. Han fortæller selv, at han, da han var 14 Aar gammel, undrede sig over, at han i sin Fødegaards Have – nu Jernbanegade, ud for Boghandler Schæffers Ejendom – uden Vanskelighed kunde stikke en seks Alen lang Rundjernsstang ned i dens fulde Længde. Da han igen trak den op, var den sort og fedtet af Dynd, hvilket viste, at Havens Jordlag var af en anden Beskaffenhed end det, han havde iagttaget ved Udgravninger i Byen. Fra Begyndelsen

af Firserne, da han blev klar over, at en Sammenstilling af Optegnelser om Jordbundsforholdene maatte kunne afgive et Grundlag for en Forstaaelse af Koldingegnens Opbygning, tog han sig for at optegne alt, hvad han fik oplyst om Boringer, Udgravninger, Pæleramninger til Fundamenter af Bygninger m. m. Arbejdet, der til en Begyndelse var famlende og usikkert, vandt efterhaanden Støtte hos Folk, der havde med Jordarbejder at gøre, saa at han ofte fik Meddelelser fra Arkitekter, Ingeniører, Arbejdere, Boremestre og andre om Fund og paa-begyndte Arbejder, ligesom hans Henvendelser til Autoriteterne gennemgaaende blev mødt med Interesse og Velvilje.

Han var i 1890 Medstifter af »Det historisk antikvariske Selskab for Kolding og Omegn«, og det var efter hans Forslag, at Selskabets Bestyrelse allerede i 1890 ansøgte om og fik Tilladelse til at hensætte sine Genstande i Slottets »Brevkammer« (Kælderen under Slotskapellet), den første svage Begyndelse til Museet paa Koldinghus. Han var i en Aarrække Selskabets Kasserer og Leder af Samlingerne fra Sten-, Bronze- og Jernalderen, og ordnede sammen med Købmand Warming i 1899–1900 det store Fjordfund. Af personlige Grunde udtraadte han i 1902 af Bestyrelsen, men vedblev efter Nationalmuseets Ønske at føre Tilsyn med Slottets Bygninger. I 1930 blev han udnævnt til Æresmedlem af Foreningen.

III.

Det har sikkert været I. O. Brandorff en stor Sorg at opgive sin Stilling som Medlem af Museumsbestyrelsen. En af Følgerne var, at han med forøget Iver kastede sig over geologiske Undersøgelser, medens Arkæologien tidligere havde haft hans største Interesse. Men det varede ikke længe, før han fik et nyt Udgangspunkt og en ny Virkeplads for sine lokalhistoriske Studier. I November 1903 indeholdt »Kolding Folkeblad« nogle Artikler, undertegnet P. E. om Saltværket i Harthe. Forfatteren var den unge Journalist, Filialbestyrer Eliassen og Artikelrækken den første af hans mange lokalhistoriske Afhandlinger, der blev Grundlaget for hans Bog om Kolding. Brandorff opsøgte Eliassen, og Besøget blev Indledningen til et frugtbart Samarbejde i 25 Aar, særligt efter at de paa Evald Tang Kristensens Opfordring i 1904 tog Initiativet til Stiftelsen af et historisk Samfund for Vejle Amt med Udgivelse af en Aarbog. I dette Selskab har Brandorff nu i 30 Aar været Næstformand og Kasserer.

Samarbejdet mellem Brandorff og Eliassen blev banebrydende for den lokalhistoriske Forskning i Kolding. Man kan, bredt taget, sige, at de delte Riget imellem sig saaledes, at Brandorff fik, hvad der laa under Jorden, Eliassen det trykte og utrykte historiske Materiale, og at de med lige Iver gran-

skede Koldings Raadstuearkiv. Naar Brandorff i 1901 overtog Kæmnerembedet, var en medvirkende Grund, at han derved fik Tilsyn med dette Arkiv, som før hans Tid henlaa i en frygtelig Tilstand af Uorden og Vanrøgt. Fra dette historiske Skatkammer fremdroges bl. a. meget af det rige Stof, som skabte Eliassens Hovedværk.

Som de to Mænds Evner og Indstilling var, maatte Eliassen blive Meddeleren og Beretteren, Brandorff Samleren, der eftersporede og med videnskabelig Nøjagtighed protokollerede de Tusinder af geologiske og arkæologiske Resultater, som Udgravninger bragte for Dagens Lys. Ved Siden heraf skrev han i »Vejle Amts Aarbøger« større og mindre lokalhistoriske Afhandlinger, f. Eks. om Graabrødre-klostret i Kolding, gamle Husindskrifter, Drikkevandet i Kolding i Fortiden (1931), der blev prisbelønnet af Dansk Historisk Fællesforening som Aarets bedste lokalhistoriske Bidrag. Desuden udgav han særskilt nogle Smaahæfter om St. Nicolai Kirke, Koldings borgerlige Skydeselskab, Byens Vandværk. Fra Arkivet hentede han talrige Oplysninger til sine Samlinger og Protokoller, f. Eks. Materialet til sin Fødegaards Historie før 1800, til sine Afhandlinger om Kagen og Koldings Drikkevand i Fortiden. Et interessant Resultat af hans Gennemgang af de gamle Kæmnerprotokoller er hans Rekonstruktion af Frederik II.s Raadhus, den Akvarel som nu hænger paa Borgmesterkontoret.

IV.

Medens Resultaterne af Eliassens Arkivstudier allerede forelaa i 1910 i hans Koldingbog, skulde der derefter gaa omtrent tyve Aar, før Brandorffs Grundundersøgelser havde fremskaffet et Materiale, tilstrækkeligt omfattende til deraf at drage vidtrækkende Slutninger. I Aarene 1927–1929 fremkom paa Grundlag af dette Materiale tre Afhandlinger, som tilsammen gav et helt nyt Billede af Koldings Udviklingshistorie, nemlig »Grundundersøgelser i Kolding« af I. O. Brandorff og Sigurd Hansen (1927), Brandorffs »Kolding i Oldtiden« (1928) og Hugo Matthiessens »Det middelalderlige Kolding« (1929).

I »Grundundersøgelser i Kolding«, der blev udgivet af »Danmarks geologiske Undersøgelse« paa Grundlag af 268 Jordbundsundersøgelser, samlede og protokollerede af Brandorff, fastsloges, at Koldings Bygrund, da Mennesker kom til Eggen, bestod af fem Banker eller Smaaholme, adskilte ved Søer og sumpede Sænkninger, nemlig St. Jørgens Banke, Laasbybanken, Hospitalsbanken, Slotsbanken og Schindelborgbanken Øst for Slotssøen. Øst for Vestergade strakte sumpede Engdrag sig over Rendebanen og Søndergade ned mod Aaen; paa samme Maade var Terrænet Øst for Østergade, langs nuværende Jernbanegade, ud til Aaen og Fjorden optaget af

Moser og Kær. Vest og Syd for Laasbybanken laa næsten bundløse Moradser. Ved Udskylning af Skrænterne, Skred og Aflejring af Fyld af forskellig Slags er de oprindelige Lavninger mellem de fem Holme i Løbet af mange Aarhundreder udjævnede og højnede, saa at Engdragene og Moserne efterhaanden blev skikkede til Bebyggelse. Et saadant Resultat var ikke naaet i Oldtiden og i Begyndelsen af Middelalderen.

Brandorffs Afhandling om Kolding i Oldtiden behandler de arkæologiske Levn fra Stenalderen, Bronzealderen og Jernalderen. Det ses af disse, at der i hele Oldtiden paa Egnen omkring Kolding Fjord har levet en først spredt, senere tættere Befolkning, der ernærede sig ved Kvægavl og Agerbrug. Levnene findes næsten udelukkende udenfor den gamle Bygrænse, der kan f. Eks. ikke paavises en eneste Brandplet, Jernalderens karakteristiske Begravelse, paa det Terræn, som var Koldings Centrum i Slutningen af Middelalderen.

Endelig paaviser i 1929 Hugo Matthiessen i sin Afhandling om det middelalderlige Kolding paa Grundlag af Brandorffs Opgravninger og Fund, at Koldings ældste Bybebyggelse før og omkring 1200 maa have ligget paa St. Jørgens Banke, medens Nicolaikvarteret først opstaar i sidste Halvdel af det 13de Aarhundrede. »Det maa nu«, siger han, »be-
tragtes som en Kendsgerning, at der i Middelalderen har ligget talrige Bygninger paa St. Jørgens Bankens

siden forladede Tofter; thi det af I. O. Brandorff indsamlede Materiale slutter sammen i en ubrydelig Række af samstemmende Beviser for, at her maa, efter alt at dømme, ikke alene en meget væsenlig, men sikkert ogsaa den ældste Del af det middelalderlige Kolding have ligget«.

V.

I den ældste bevarede Skildring af Kolding, den latinske Prosatekst paa Bagsiden af Rantzaus Kort fra 1585, siges Byens Oprindelse at have været et lille Fiskerleje, der efterhaanden voksede ved Skibsfart og Handel. I et efterfølgende latinsk Digt lader Rantzau Byen selv meddele:

Ringe, jeg tilstaar straks, har min første Oprindelse været:
 Mænd, der med Næt og med Krog ligger paa Lur efter Fisk,
 Tro mig, havde just her deres Hytter i Tider saa fjerne,
 Æren, jeg den Gang nød, liden og kummerlig var.

Rantzaus Meddelelse, at Kolding oprindelig var et Fiskerleje, der efterhaanden udvidede sig – fra Fjorden eller Aaen op mod Torvet – er rent Gæt-værk af hans Hjemmelsmand i Kolding, maaske Jonas Coldingensis. Man har saa vist omkring 1585 ikke i Kolding haft nogen Viden om Byens Oprindelse 400 Aar før. Men Teorien holdt sig til

helt op i vor Tid og fremsættes uden Kritik eller Tvivl baade af Fyhn og Eliassen. Takket være Brandorffs Grundundersøgelser kan vi nu med Sikkerhed sige, at saaledes kan det ikke være gaaet til, dels fordi Terrænet Øst for Østergade til op mod 1300 var Moser og Kær, saa at en Udvidelse fra Øst mod Vest var en Umulighed, dels fordi Udgravninger og Fund paa St. Jørgens Banke viser en Bebyggelse, der er mindst 50 Aar ældre end Nicolai Kvarteret. Tilsammen giver de tre Afhandlinger fra 1927–29 et helt andet, videnskabeligt underbygget Billede af Egnens og Byens Bebyggelse: Fra Tiden omkring Christi Fødsel en ret udbredt agerdyrkende Befolkning, der dyrkede de udstrakte Marker Nord og Syd for Aaen, men lod de smaa Bakkeholme i Koldings Mosedrag ligge udyrkede hen, omkring 1200 den første Bybebyggelse paa St. Jørgens Banke, sandsynligvis vokset frem ved Ribes Transithandel til Skanør, endelig i sidste Halvdel af det 13de Aarhundrede Nicolai Kvarteret ved Foden af den i 1248 byggede Borg.

Det er Brandorffs store Indsats i Koldings Historie, at han ved sine Jordbundsundersøgelser har skabt et Bevismateriale, som giver et nyt og mere paa-lideligt Billede af Byens Oprindelse og Udvikling end det fra Rantzau nedarvede, et Billede, der, som Hugo Matthiessen siger, er i Besiddelse af større Dybde og mere levende Linier.

VI.

Paa sin 80-aarige Fødselsdag, den 26. November, vil I. O. Brandorff af sin Fødeby faa den smukkeste Tak for sin Livsgerning ved Overrækkelse af et Borgerbrev, i hvilket Byraadet udnævner ham til Æresborger i Kolding. Paa Brevet er vedhængt et Sølvsegl, gengivet paa denne Bogs første Blad, med Omskriften

CIVIS COLDINGENSIS HONORIS CAUSA:

Æresborger i Kolding.

BRANDORFFS GAARD I KOLDING

I.

Paa Rantzaus Koldingkort fra 1585 ses Østergade at strække sig uden Afbrydelse af Husrækken op til Hjørnet af nuværende Markdanersgade. Jernbanegade eksisterede ikke. Husrækken Øst for Torvet kaldes oftest »Torvet«, en enkelt Gang »Østergade«. Parallelt med Østergade mod Øst ses en Vej, hvis vestlige Side er bebygget, medens den østlige, ubebyggede Side begrænses af Plankeværket omkring Slottets Urtehave, den tidligere Klosterhave. Denne Vej kaldes undertiden »Forten«. ¹⁾ I et Brev fra ¹⁶/₈ 1585 forbyder Frederik II. Borgerne efter Branden 1583 at bygge deres Huse paa Vejens vestre Side højere end før Branden, eller »lave Vinduer og Udsigt paa deres Huse ud imod Kongens Have oven over Plankeværket«. Man kan deraf slutte, at nogle af disse Bygninger har været Beboelseshuse.

Det angives paa Kortet, at Hjørnebygningen ved Markdanersgade ejedes af Mourids Podebusk, som døde i 1593. ²⁾ Den sydligste Bygning af »Torvet«s Husrække — nu Østergade Nr. 1 — blev i 1587 af Frederik II. tilskødet Caspar Markdaner. Over Gaardens Port saas til 1849 Markdaners Vaaben paa en Trætavle. Gaarden brændte ved Bombardementet

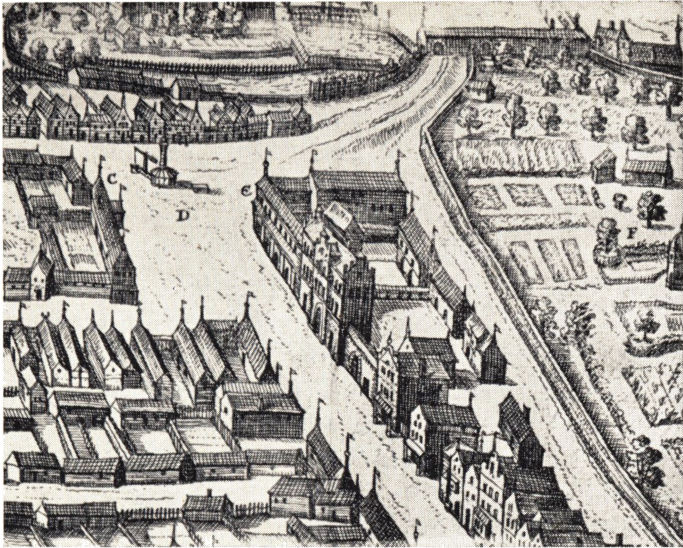
23. April 1849. Vaabentavlen vides at have eksisteret endnu i 1877, men er nu forsvundet.³⁾

I Skødebrevet siges Gaarden at ligge »imellem den Gaard Søren Christensen og den Gaard Ane Saxes iboer, norden op til Torvet« og at »strække sig ud mod Gaden« (d. v. s. Østergade) »i Bredden 32 Alen mindre et Fingerbred«, »udi Længden fra Gaden« (d. v. s. Østergade) »næst Anne Saxisdatter og til Forten ved den nørre Ende 116 Alen«. Beskrivelsen passer godt nok paa en Gaard, liggende hvor nu Østergade Nr. 1 ligger, med Façade ud mod Østergade, og med en Baggrund ned til »Forten« (nuværende Slots-gade). Af de fremhævede Ord ses, at den Nord for Markdaners Ejendom liggende Gaard har tilhørt ikke Søren Christensen, men Ane Saxesdatter.⁴⁾ Ane Saxesdatters Gaard har altsaa haft Façade ud mod Torvet, og dens Baggrund har strakt sig til »Forten«. Den har for en væsentlig Del ligget paa den Grund, der nu optages af Jernbanegade fra Torvet til Slots-gade.

Da Mourids Podebusk først døde i 1593, og Ane Saxesdatter i 1587 ejede Gaarden Nord for Markdaners Ejendom, kan det anses for sikkert, at der med Bogstavet E paa Rantzaus Kort fra 1585 og Henvi-sning til Mourids Podebusk som Ejer kun er tænkt paa selve Hjørnebygningen.

II.

Medens man altid maa være varsom med Hensyn til Enkeltheder paa Rantzaus Kort, der i visse Henseender, f. Eks. Maalene, ikke er helt paalideligt, er det tydeligt, at Nøjagtighed i andre Henseender er tilstræbt, f. Eks. Gavlhuse eller Bredsidshuse, Bindingsværk eller Grundmur, almindelige Huse og Pragtgaarde. Det stemmer derfor sikkert godt med det virkelige For-

Rantzaus Kort fra 1585.

hold, at Ane Saxesdatters Gaard paa Kortet virker imponerende baade ved Form og Størrelse — et treetages Gavlhus med Kamgavl —, saa at det i sit Ydre overgaar alle Torvets Gaarde, ogsaa Mourids Podebusks. Bygningsstilen viser, at det har været grundmuret, et »Stenhus«, og dette bekræftes ved, at det i en Retssag i det 17. Aarhundrede kaldes »den store Stenbygning paa Torvet«.

Skønt Familien Saxe kendes i Kolding langt ind i det 17. Aarhundrede⁵⁾, er Gaarden paa et eller andet Tidspunkt omkring 1600 gaaet ud af Familiens Eje. Ved 1640 har den tilhørt Hans Jepsen Bøgvad af den rige koldingensiske Købmandsslægt Bøgvad, af hvilken adskillige var Raadmænd eller Borgmestre i Kolding. Om Hans Jepsen Bøgvad véd vi, at han har levet endnu i 1631, da han i dette Aar lod bygge et

Handelsskib.⁶⁾ Hans Dødsaar kendes ikke, men det maa være omkring 1640. Efter ham gik Gaarden i Arv til hans Søn eller Stifsøn Peder Hansen Helt. Navnet tyder paa, at han har været Hans Jepsen Bøgvads Stifsøn, Søn af dennes Hustru i tidligere Ægteskab med en Mand af den ansete Kolding Slægt Helt. Det ses af Tingbogen for Kolding By 1655, at denne Peder Hansen Helt i April 1642, medens han selv var mindreaarig, og før der var gjort Skifte med den endnu levende Moder, har solgt det store Stenhus med tilliggende Gaardsrum og Ejendom i Kolding til Slotskriver Anders Matzen for 800 Rdl. in specie, og at Køberen har deponeret denne Sum paa Kolding Byting.

Om Køberen og Sælgeren vides følgende: Peder Hansen Helt har i nogle Aar tjent hos kongelig Sekretær Kjeld Krag. Hans Skrivelse er dateret 28. April 1642, København. Senere kom han tilbage til Kolding, hvor han ejede en Gaard i Brogade. Han blev begravet 5. April 1664, endnu ikke 43 Aar gammel, har altsaa i 1642 været 21 Aar. Af Skifteprotokollerne fra 1660 og 1662 vides, at han i den sidste Svenskekrig sendte sit Gods til Lybæk med Søren Udsen for at redde det fra Plyndring.⁷⁾

Anders Madsen havde været Skriver paa Koldinghus. I Bilagene til Lensregnskaberne kaldes han »Slotsskriver«. Efter Enevældens Indførelse benævnes han »Amtsskriver«. I Tingbøgerne for Jelling Birk omtales han fra 1664 som Henrik Thotts Forvalter paa Faarupgaard, i hvilken Stilling han havde haarde Stridigheder med de Jelling Bønder. Han var en rig Mand, en dygtig, men brutal og rethaverisk Forretningsmand. Hans Hustru var af Slægten From. Han døde 1670.⁸⁾

Det er et mørkt, i Procesforhandlingerne ikke op-

lyst Forhold, at den retskyndige Anders Madsen køber Gaarden af den endnu ikke myndige Peder Hansen Helt. Efter Købet i April 1642 blev det store Stenhus ikke straks overtaget af Køberen, da Skiftet med Peder Hansen Helts Moder ikke var endeligt ordnet. Af en eller anden Grund trak Ordningen i Langdrag. Helt rejste til sin Herre, som den Gang var i Haderslev, hvorefter Gaarden i Kolding synes at have staaet ubeboet og uden Tilsyn. Den 9. Januar 1644 rykkede Torstensson ind i Kolding, og i Løbet af de følgende Aar blev det store Stenhus paa Torvet plyndret og delvis lagt i Ruiner.

Da Anders Madsen efter Krigen nægtede at overtage den ruinerede Gaard, anlagde Peder Hansen Helt Sag mod ham for Brud paa Købekontrakten. Sagen kom for Viborg Landsting i 1646 og synes derefter med Afbrydelser at være halet ud til 1655. Medens Processen stod paa, har Peder Hansen Helt mærkeligt nok genopbygget Gaarden. I et af sine Indlæg klager Anders Madsen over, at Helt har ladet »det store Stenhus nedbryde, bortsolgt Stenene og rejst en Træbygning« — hvormed vel menes en Bindingsværk Bygning — hvilken Anders Madsen ikke agter »tredje Parten saa godt som den forrige Bygning«. Overfor denne Paastand udtaler Helt, at han med store Bekostninger har ladet Bygningen »opsætte af den bedste Mauerer efter mit Hjerte«. Han forlanger nu — i 1655 — 1000 Sletdaler og fire Rosenobler⁹⁾ for Gaarden, medens Anders Madsen kræver Salget omstødt og Erstatning for sine Udgifter under Processen. At det endelige Resultat blev Anders Madsens Overtagelse af Gaarden, ses af Kopibog for Kolding By 1674—79, Side 83, hvor det meddeles, at Salig Anders Madsens Gaard — Anders Madsen var død 1670 — i Østergade,

mellem Apotekerens Gaard og Salig Jacob Bech Husfogeds Gaard (d. v. s. Markdaners Gaard, nu Østergade Nr. 1) er tilfaldet Jacob From i Skifte efter hans Moder.

III.

Det er i de foregaaende Kapitler ladet uafgjort, om Bygningskomplekset mellem Mourids Podebusks Gaard og Markdaners Gaard var een eller flere Gaarde. Selve Kortet giver ingen sikker Vejledning. Retssagens Udtryk »*det store Stenhus*« kan antyde, at Nabohuset mod Nord, Syd for Mourids Podebusks Gaard, har heddet det *mindre* Stenhus. Dette er kun en Gisning. Det er i hvert Fald sandsynligt, at Ane Saxesdatters Gaard har været den samme som Retsagens »store Stenhus«, og da der ikke i Retsforhandlingerne er nogen Hentydning til Frasalg af Grund, er det rimeligst at antage, at Gaarden og Grunden har haft samme Façadebredde ud mod Torvet og samme Baggrund i Aarene 1587—1655, strækkende sig ned til »Forten« (nuværende Slotsgade). Herfor taler ogsaa, at Grunde i Byens Hovedgader er sejgt konservative. Fra 1674, i hvilket Aar¹⁰⁾ Johan Adolf Møller flyttede Apoteket fra Borchs Gaard til en Gaard »østen op til Torvet«, Nord for Anders Madsens Gaard, kan det med Sikkerhed siges, at denne sidste har ligget omtrent dér, hvor nu Jernbanegade skærer Torvet, og at Baggrunden har optaget nuværende Jernbanegade ned til Slotsgade. Grunden har omtrent haft Form af et Rektangel. Gaardens Forside ud mod Torvet har været ca. 22 Alen, Grundens Længde ca. 120 Alen, Flademaalet ca. 2700 Kvadrat-Alen. I Gaarden har været Staldbygning, ud mod »Forten« en Have og en Udkørsel.

Hovedbygningen ud mod Torvet har — som det

vides fra Retssagen — efter 1650 været Bindingsværk. I Skødebreve fra 1750 og 1756 siges den at have været 18 Fag, de 15 Fag to Loft høj, tre Fag over Porten. De tre Fag synes at være en senere Tilbygning. Denne Beskrivelse stemmer ret godt med Oplysninger i en Taksationsforretning fra 1866. Det er da sandsynligt, at Forbygningens Ydre i det væsentlige har holdt sig uændret fra 1650 i de næste to Aarhundreder, selv om der har været stadige Reparationer, hvorved Bindingsværk paa adskillige Steder er erstattet med Grundmur, mest efter 1800. At Gaarden efter den anden Svenskekrig har været stærkt medtaget, ses af flere Meddelelser. I 1676 tales om dens Brøstfældighed, ved en Vurdering i 1698 kunde den kun ansættes til 180 Sletdaler, da store Reparationer var nødvendige.

Som en medvirkende Grund til den lave Vurdering i 1698 anføres udtrykkeligt, at Haven ud mod nuværende Slotsgade var frasolgt. Dette var sket i 1697, i hvilket Aar Apoteker Bendix Thode havde faaet Købebrev paa »en Haveplads bag Stalden af Ejendommen Syd for Apoteket«. Allerede 1701 ses Haven at være generhvervet af Gaardens daværende Ejer, og i Løbet af det 18. Aarhundrede nævnes ofte Gaardens »Frugthave«. Ved Salget i 1697 havde Sælgeren forbeholdt sig Udkørsel fra Gaarden til nuværende Slotsgade.

Salgspriserne viser, at Gaarden det 18. Aarhundrede igennem kun har haft ringe Værdi, 580 Rdl. Courant i 1752, 610 Rdl. Dansk Courant i 1773. Efter 1800 er Værdien blevet mangedoblet. I 1816 var Købesummen 9680 Rdl. rede Sølv, i 1875 for Grunden uden Bygninger 52,000 Kr., efterat Ejeren forinden havde frasolgt Ejendommens Jordlod paa Nørremark for 3500 Rdl., et interessant Eksempel paa Grundværdistigning for omtrent 100 Aar siden.¹¹⁾

IV.

Efter Doms- og Panteprotokoller er det muligt at give en næsten fuldstændig Liste over Gaardens Ejere gennem de to Aarhundreder efter 1670. Listen viser, at Gaarden aldrig var en Slægtsgaard, der i flere Slægtled gik i Arv fra Fader til Søn. Før 1800 synes den kun at være brugt til Reboelse, ikke til Forretning.

Efter Anders Madsens Død i 1670 ejedes Gaarden i nogle Aar af hans efterlevende Hustru, en Datter af den Jacob From, som i 1641 var Fiskemester i Koldinghus og Skanderborg Len.¹²⁾ Efter Koldings Kopibog for 5. August 1676 overtoges dette Aar Ejendommen af Jacob From »i Skifte efter sin Moder«. Slægtsforholdet synes at være, at denne yngre Jacob From er Søn af Anders Madsens Hustru i et tidligere Ægteskab med en From. Det meddeles i Protokollen, at da »Jacob From er uden Riget, dog selv myndig« og ikke har befuldmægtiget nogen paa sine Vegne, bemyndiges to Borgere til at udleje Gaarden til Mathias Friis, Amtsskriver paa Koldinghus paa eet Aar for en Leje af 20 Rdl., saaledes at denne udreder Skat og foretager nødvendig Reparation paa Stalden.

I 1681 træffer vi samme Mathias Friis — tidligere Borgmester i Ystad — som Gaardens Ejer. I dette Aar fik han nemlig Tilladelse til fra Slottets Vandledning at lægge en Stikrende ind i Gaarden.¹³⁾ Ved det ovenfor omtalte Havesalg 1697 bestemtes, at Apotekeren skulde tilfylde det Hul i Haven, »hvor tilforn Fontænen har været«. Ved Udgravninger i 1902 og 1907 har man fundet Rester af dette Anlæg.¹⁴⁾

Under Amtsskriver Mathias Friis forfaldt Ejendommen stærkt. Han synes at være død i 1695, og i 1697 maatte hans Enke frasælge Haven til Apoteker Bendix

Thode. I 1698 kunde Gaardens Værdi kun ansættes til 180 Sletdaler. Den var behæftet med to Prioriteter. Af disse tilhørte den ene Apoteker Johan Adolf Møller, og efter dennes Død i 1696 hans Efterfølger, Bendix Thode, den anden Amtsskriver Peder Pedersen, berygtet i Koldings Historie ved sine Processer, sine Slagsmaal og sin Brutalitet overfor Kronens Bønder.¹⁵⁾ Peder Pedersens Prioritetskrav stammede fra Mathias Friis' Gæld til Borgmester Jacob Ross i Fredericia for leverede Manufakturvarer. I 1692 var denne Gældsfordring, stor 80 Rdl. 1 Mark og 15¹/₂ Skilling, indført sem Prioritet i Gaarden, næst efter Apoteker Møllers Prioritet. I 1697 overtoges den af Amtsskriver Peder Pedersen, som saa' i 1698 lod sig Gaarden overdrage, da Mathias Friis' Enke ikke kunde udbetale den opsagte Prioritet. Efter at være blevet Ejer af Gaarden erhvervede Peder Pedersen i 1701 den i 1697 frasolgte Have tilbage.

Efter Peder Pedersen nævnes som Ejere Guldsmed Didrich Hansen Buch (1702), Amtsforvalter Anders Hansen (1710), Amtsforvalter Jens Voigt (1719), Krigsraad Hans Folsach (1723), Amtsforvalter, Kammeraad Thomas Folsach (1728), dernæst Regimentskriver Nicolai Hansen, efter hvis Død Gaarden i 1750 ved offentlig Auktion for en Pris af 525 Rdl. overtages af Lieutenant Christian Christensen Lange af Bredvad Mølle »med ved Gaarden liggende Frugthave og i Værelserne værende seks Jernkakkellovne, alle med Tude, ligeledes Gaardens med Rette tilhørende Jord Norden Colding By«. I Auktionsskødet læses følgende Beskrivelse af Gaarden: »18 Fag Længde, de 15 Fag to Loft høj, og tre Fag over Porten. Med Gaards Rum, item ni Fag Stald een Loft høj, samt to Fag tilbygte Halvtag«. Allerede 1752 sælger Lieutenant

Lange Gaarden til Handelsmand Peder Jacobsen Hjelm for 580 Rdl. Courant. Mærkeligt nok er Kakkellovnenes Tal i Løbet af de to Aar sunket fra seks til fire. Efter Peder Jacobsen Hjelms Død ejedes Gaarden i nogen Tid af hans Enke. I 1765 ses den at have tilhørt Heinrich Richter Bruun, som i dette Aar for at dække en Prioritet maatte pantsætte »Møbler, saasom et Brændevins Redskab med fuldt Tilbehør, en ny Stabel Sengested og ny Sirtses Omhæng, med derudi værende og tilhørende Sengeklæder, et Egechatol med Skab og Tilbehør«. Efter hans Død blev Gaarden i 1773 sat til Tvangsauktion og for en Pris af 610 Rdl. Dansk Courant tilstaaet Købmand Christian Jessen i Haderslev, senere Købmand i Kolding og denne Bys Stadshauptmand til 1803.¹⁶⁾ I Auktionsbetingelserne staar, at den i Gaarden værende Brønd er tilfælles med Apoteker Eilshow.

V.

Hovedindtrykket af ovenstaaende Redegørelse er da en Gaard, som i Aarene 1644 til 1773 dels som Følge af Svenskekrigene, dels paa Grund af de fleste Ejeres Fattigdom til Tider har været mere eller mindre brøstfældig, flere Gange pantsat og solgt ved Tvangsauktion. Billedet er typisk for Byen. Fra 1735 have en fuldstændig Fortegnelse over Koldings Huse og Gaarde, deres Tilstand og Ejernes Formuesvilkaar. De fleste af Ejerne kaldes fattige. Om Husene og Gaardene siges atter og atter, at de er »i ringe Tilstand«, »forfaldne«, »brøstfældige«, »faldefærdige«, »pantsatte«. Det var Koldings dybe Nedgangs Tid, da Armod sad til Huse i de fleste Borgerhjem. Endnu i 1769 var Indbyggertallet kun 1200, og først omkring 1800 mærkes sikker Fremgang mod bedre Tider.¹⁷⁾

VI.

Ved Testamente af 3. Oktober 1798 overdrog Christian Jessen Gaarden til sin Broderdatter, Anna Kattrine Jessen, og hendes Mand, Prokurator Hans Hansen Sødorph. Under Koldinghus' Brand 30. Marts 1808 sendte Oberstinde Hwiid først sine Børn ned til Sødorphs, men disse var, da Børnene kom, allerede flygtet ud af Lejligheden af Frygt for Branden.

Efter Prokurator Sødorphs Død overtoges Gaarden ved Auktion 19. September 1816 af Købmand, senere Hospitalsforstander Peder Christian Thiesen for 9680 Rdl. rede Sølv. I Auktionsbetingelserne siges, at Sælgeren — Fru Sødorph — forbeholder sig alle Havens Frugter, og at Vinduerne i Sidekammeret og Spisekammeret ud mod Apotekerens Grund kun maa lukkes op med Tilladelse af denne Gaards Ejer.

Gaardens Værdistigning fra 1773 til 1816 viser, at der i disse Aar er foretaget meget store Reparationer. Desuden er der opført en ny Bygning Øst for Gavlhuset i Skellinien mod Apotekerens Ejendom, den Bygning, der kaldes »Tverhuset« i Vurderingerne til Købstædernes almindelige Brandforsikring.

	1827	1837	1847
a. Forhus	Rdl. 2275	Rdl. 3200	Rdl. 3200
b. Sidehus	- 328 12 Sk.	- 450	- 450
c. Tverhus	- 492 18 Sk.	- 720	- 1680
d. Halvtag	- 175	- 160	- 30
e. do.	- 10 90 Sk.	- 10	- —

Da Teatersalen, som var i Tverhuset, ontales 1815, har denne Bygning eksisteret ved Thiesens Overtagelse af Ejendommen 1816. De tre Vurderingssummer viser, at han har udvidet det ret betydeligt.

Gaardens sidste Ejer var Klubvært og Købmand Peder Brandorff, som ved Købekontrakt af 4. Februar 1847 overtog Ejendommen for 6400 Rdl.

VII.

Paa Billedet fra 1870 ses Brandorff's Gaard mellem Apoteket mod Nord og mod Syd Markdaners efter 1849 genopbyggede Gaard, i en Aarrække Byens Postgaard.¹⁸⁾ Billedet viser en toetages Bygning, den nordlige Del et Gavlhus med Butik i Stuen, ca. 13 Alen bredt, den sydlige Del et ca. 9 Alen bredt Sidehus med Port. Gavlhuset strakte sig 43 Alen, Sidehuset 12 Alen ind paa Gaardspladsen.

Baade Gavlhuset og det lidt lavere — sandsynligvis senere tilbyggede — Sidehus var Bindingsværk. Gavlhuset har sikkert været ret uændret, siden det omkring 1650 opførtes af Peder Hansen Helt, men er efter 1773 blevet grundigt restaureret, bl. a. med Grundmur ud mod Gaardspladsen i begge Etager, saaledes at Bindingsværket kun saas enkelte Steder.

Brandorff's Gaard 1870.

Gaardspladsen efter Kæmner Brandorffs Rekonstruktion.

Øst for Gavlhuset laa en 32 Alen lang, 17 Alen bred Bygning i to Etager, det ovenfor omtalte »Tverhus«. ¹⁹⁾ Den sydlige Side i underste Etage bestod af en Række Fyrretræs Stolper, der bar Loftsbjælkerne og første Sals Bindingsværks Mur. Herved skaffedes Lys og Luft til den lange Port, der strakte sig fra Vest til Øst gennem hele Tverhuset, i en Bredde af ca. 5 Alen. Fra Porten var Indgang til Staldene, som kunde rumme 20—30 Heste. Her opstaldedes i en Aarrække — af Mangel paa Plads i Postgaarden — Hestene, som trak de kongelige Personposter til Ribe og Varde, store, gultmalede Karosser med fire Siddepladser, forspændte med fire Heste. Paa Markedsdage var baade Staldene og Gaarden fulde af Markedsvogne og disses Heste.

Ovenover Staldene og Portrummet fandtes en første Etage, der til forskellige Tider brugtes til Pakhus, Kornmagasin eller Teatersal, hvormer mere i et følg. Kapitel.

I Længdeporten fandtes mod Vest en ca. fire Alen bred Tværport, i hvis nordlige Ende var en Brønd, opsat af Kampesten, fælles med Apoteket, der havde sin Vandpost paa den modsatte Side af et Plankeværk.

Alle Bygninger mod Gaardspladsen var kalkede med blegrød Farve, Soklen sortkalket, Porten hvidkalket. Vinduer, Gaarddør, Kælderlem, Porten mod Torvet var brunmalede, Gangdøren i Porten hvid, Trappegelænderet mørkegrønt.

Øst for Tverbygningen laa et otte Alen langt, 22 Alen bredt Stykke Gaardsrum, og Øst for dette en Urte- og Prydhave, ca. 40 Alen lang, 17 Alen bred, med Køkkenplanter, Aspargesbede, Syrener, Jasminer, Rosenbede, Blomstergrupper og Pæretræer.²⁰⁾

Paa Grund af de store Bygninger var Ejendommens Gaardsplads — bortset fra Stykket Vest for Haven — kun en lang, snæver Smøge, med en flad Rendesten langs Posthuset og Udkørsel baade til Torvet og daværende Petersilliegade, nu Slotsgade.

Værelsernes Tal i alle tre Bygninger var op mod 30, men i Bygningens Klubtid — til 1860 — var i Gavlhusests øverste Etage nogle Skillerum nedbrudt for at skaffe en stor Dansesal.

Opmaaling til Bygningsafgift gav i 1850 følgende Flademaal:

Gavlhuset: Stuen		536	Kv.-Alen
1. Sal		536	—
Sidehuset: Stuen		75	—
1. Sal		75	—
Tverhuset: Stuen		137	—
1. Sal		551	—

I 1867 var Bygningerne i Købstædernes almindelige Brandforsikring vurderede saaledes:

Gavlhuset	5120 Rdl.
Sidehuset	810 —
Tverhuset	2640 --
Halvtage m. m.	170 ---
	8740 Rdl.

Ved en i 1866 — vel med Henblik paa Byens Overtagelse af Gaarden — afholdt Taksationsforretning, foretaget af Snedkermester I. Dahl og Murermester I. Gynther, udvalgte af Retten, og med Byskriveren, Borgmester Monrad som Protokolfører, beskrives Bygningerne saaledes:

- a. Forhus (d. v. s. Gavlhuset): 16 Fag, to Etager, Bindingsværk, med Enden til Gaden, indrettet i nederste Etage til Butik og Beboelse, i øverste til Beboelse.
- b. Forhus (d. v. s. Sidehuset til Gaden): tre Fag, to Etager, Bindingsværk, tilbygget det andet Hus til Gaden: Øverste Etage er indrettet til Beboelse, i nederste Port og Trappegang.
- c. Sidehus (d. v. s. Tverhuset): 12 Fag, to Etager, Bindingsværk. Øverste Etage er indrettet til Kornmagasin med tre Lofter over seks Fag og to Lofter over seks Fag. I nederste Etage er Stald, Vognskur, Brændsel m. m.

Under ni Fag af Forhuset er en god Kælder. Samtlige Bygninger er vel vedligeholdte og opførte af gode Materialer. Assureret i Brandkassen for 8280 Rdl.

Til Gaarden hører en rummelig Gaardsplads, hvorfra haves Udkørsel til to Gader. En Vandpost giver godt og tilstrækkeligt Vand. Ved Siden af Gaardspladsen er en Have, og saafremt den skulde sælges, vilde den være meget godt skikket til Byggeplads, da den vender ud til Petersilliegade. Hele Gaardens (d. v. s. Ejendommens) Areal udgør omtrent 2700 Kv.-Alen, Byggepladsen iberegnet.

Ejendommen er beliggende paa et særdeles fordelagtigt Sted, saavel til Købmandshandel som til anden

Næringsdrift. Den aarlige Lejeafgift kan anslaaes saaledes:

Den øverste Etage er for Tiden udlejet for . .	220 Rdl.
Anslaaet Lejeafgift af øvrige Ejendom	500 —
	<u>720 Rdl.</u>
Deraf til Skatter og Reparationer, aarligt . .	120 —
Igen	<u>600 Rdl.,</u>

der udgør Renten af 15,000 Rdl., men vi takserer Ejendommen, saaledes som den nu forefindes, efter dens nuværende virkelige Værdi i Handel og Vandel til 14,000 Rdl., uden at vi ved Taksationen har taget Hensyn til Bygningernes Assurancesum, eller til hvad disse kan have kostet at opføre, lige saa lidt til hvad Ejendommen kan tænkes at ville stige i Værdi. Til den sidste Købesum (Side 28) kan intet Hensyn tages, da den nuværende Ejer, som har købt Gaarden for ca. 20 Aar siden, efter den Tid har ladet foretage betydelige Til- og Ombygninger.

VIII.

Efter 1800 faar Brandorffs Gaard paa forskellig Maade stor lokalhistorisk Interesse.

Her var til 1857 Byens Teaterlokale. Før 1800 havde Raadhussalen ikke blot været det Sted, hvor de fornemste Gæstebud holdtes, men ogsaa Byens Forlystelseslokale. I 1633 ses »en Gøgler at have givet en Daler for Leje af Raadhussalen«. I det 18. Aarhundrede vides en omrejsende tysk Trup at have lejet Salen til Opførelse af »Pickelherring«, en Slags Bajadsspil, og i 1727 betalte »en Person, der agerede paa Raadhuset med en Hest« — altsaa en Slags Cirkusforestilling — tre Mark i Leje.²¹⁾

Den første samtidige Beretning om Teatersalen i Brandorffs Gaard stammer fra en Skildring i »Ribe Stiftstidende« af den Fest, hvormed man i Kolding i 1815 fejrede Frederik VI's Kroning. Det meddeles, at

efter Højtideligheden i Kirken samledes om Aftenen et talrigt Selskab i »Klubbens Lokaler«, der var prydet med grønne Kranse. I en i Baggrunden af *Selskabets Theater* anbragt Skovlund var rejst et Alter, paa hvis Fod i Transparent læstes »Kongen leve«. ²²⁾

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede gik en Bølge af Teaterbegejstring over Landet. Dramatiske Selskaber stiftedes i alle større og mange mindre Byer. Der indrettedes Scener, hvor Byens Dilettantskuespillere opførte baade Tragedier og lettere Skuespil. I sin Komædie »Hr. Burchardt og hans Familie« fra 1827 lader Hertz en af Personerne spørge: »Kan du nævne mig en Købstad saa ussel og ringe, at den jo ikke har sit staaende Teater, hvor Byens Honoratiores ugentlig en Gang præsenterer sig?« I nogle omtrent samtidige Teatererindringer fra »en lille østjydske Fjordby« meddeles, at disse Glæder i 1813 og de følgende Aar var Midtpunktet for Byens Interesser. Den hele By var ved Opførelsen af Skuespil i Bevægelse, som om Landets Ve og Vel stod paa Spil. Enhver, som paa nogen Maade havde den ringeste dramatiske »Bekvemhed«, blev taget i Betragtning. Der var ved disse Forestillinger almindelig Glæde, Jubel og Begejstring trods den snævre Plads og det mangelfulde Sceneudstyr, der mindede om Haandværkernes Opførelse af »Pyramus og Thisbe« i Shakespeares »Skærsommernatsdrøm«. ²³⁾

Det maa staa hen, om den pseudonyme Forfatters Skildring angaar Kolding eller en anden lille østjydske Fjordby. Forholdene har sikkert alle Vegne været ret ens. Skildringens Udgangspunkt er 1813. At Koldings Teatersal har været i Brug i 1814, kan sluttes af, at der i dette Aar i Byen omtales et dramatisk Selskab, der spillede Dilettantkomædie. Maleren C. O. Dyring

havde lavet de nødvendige Kulisser og Dekorationer. Om Forestillingerne siger Fyhn, at adskillige af de optrædende udførte deres Roller godt, og at »det lille Selskab udmærkede sig blandt flere deslige i de mindre Byer.«²⁴⁾ En af de optrædende var Jens Peter Wissing, den Gang 26 Aar gammel. Skomagermester Andreas Kyster, der som Dreng kom i Wissings Hus, har meddelt, at denne en Gang havde talt om sin Dygtighed som Dilettantskuespiller. Alle havde rost hans Spil. Han havde saa spurgt, om det ikke kunde blive bedre, og da der blev svaret »Nej«, holdt han op med at spille Komædie, »for naar det ikke kunde blive bedre, maatte det jo blive ringere, og det vilde jeg ikke have.« Da Andreas kom hjem og fortalte dette til sine Forældre, sagde de, at det passede godt nok. Wissing havde spillet fortrinligt, men holdt pludseligt op, uden at nogen vidste Grunden.²⁵⁾

Teatersalen var i Tverhuset paa første Sal med Opgang fra Gaarden. Over Salen var der Kornmagasin. Kort Tid efterat Brandorff i 1847 havde overtaget Ejendommen, indtraf en Begivenhed, der kunde have faaet de sørgeligste Følger. Der skulde være Børnebal i Klubbens Balsal paa første Sal i Hovedbygningen. I Teatersalen i Tverhuset var dækket til Spisning. Kort før denne skulde begynde, gik Brandorff ind i Salen for at se, om alt var i Orden. Han hørte en underlig Sukken og Knagen i Bygningen, traadte tilbage og var næppe igen kommet uden for Døren, før Salens Loft styrtede ned med et Brag og knuste baade Borde og Service, med Undtagelse af een eneste Tallerken. Sammenbruddets Aarsag var, at Købmand N. W. Bastrup, som havde lejet Loftet til Kornoplæg, havde dynget mere Korn op, end det af Alder møre Loft kunde bære.

Det var et stort Tab for Brandorff. Bygningen blev mere betryggende genopført af Tømremester A. E. Forsberg, der havde været Konduktør hos Arkitekt Nebelong ved Opførelsen af Latinskolen. I Anledning af Genopførelsen holdtes en Indvielsesfest med Spisning og Bal. Ved Ballet fik Fru Brandorffs Tjenestepige svedet et Hul i Panden af sin Kærestes Cigar, som han beholdt i Munden under Dansen. Pigen blev saa vred, at hun slog op. Det var en dramatisk — baade komisk og tragisk — Indvielse af den ny Teatersal.

Den ny Teatersal var som den gamle paa første Sal i Tverbygningen. Salens Længde var omtrent 30 Alen, Bredden 16, Højden 7. Tilskuerpladsen rummede ca. 350, Scenen laa i Salens østlige Ende. Brandorff lavede selv alt Snedkerarbejdet, Dyring Malerarbejdet. Det hele var selvfølgelig ret primitivt. Der var kun seks Dekorationer. I Loftet over Tilskuerpladsen var en rund Aabning, over denne stod en stor Sukkertønde, op i hvilken den mangearmede Lysekroner med Stearinlys hejsedes for at dæmpe Lyset paa Tilskuerpladsen, naar Forestillingen begyndte. Da der efter 1857 indrettedes en Teaterscene i Klubben »Enigheden«s ny Bygning i Høfdingsgade (nu Jernbanegade), købte Bestyrelsen Brandorffs Sceneinventar, som derefter var i Brug til 1889, da Bygningens østlige Halvdel, hvor Teatret var, blev solgt og nedbrudt.

Efter 1820 kom de første professionelle Skuespiller-selskaber til Kolding, i Tyverne under Ledelse af Direktør Steiner, der ogsaa gav Undervisning i Dans, senere Bechers, Werlichs, Titchens, Müllers, Ehlers-Raus, Volkersens, Millers og Ohlsens Selskaber. I Trediverne siges Kotzebues rørende Stykker at være

gaaet over Scenen til Sufflørens hvæsende Akkompagnement.²⁶⁾ Ogsaa tyske Forestillinger nævnes. Fra Fyrreerne omsendte Selskaberne undertiden før deres Ankomst Abonnementslister paa seks Forestillinger à 2 Mark og 8 Skilling, medens Betalingen for en enkelt Forestilling var 3 Mark. Omkring 1850 kendes ogsaa dramatiske, musikalske og Balletforestillinger af det kongelige Teaters Kunstnere paa Sommertourné. Billetprisen var først 3, senere 4 Mark. Blandt de optrædende var Schram, Madame Fossum, født Gerlach, Balletdanserne Hoppe og Jomfru Rostok. Nogle Programmer er opbevarede, af hvilke et fra 1853 gives Side 37.

Medens Besøget ved disse Forestillinger i Almindelighed var stort, synes Byens Damer at have generet sig ved at komme til Opførelsen af Holbergs Komedier. Interessant er i saa Henseende følgende Inserat i »Kolding Avis« 13. Februar 1853 forud for en Opførelse af »Jeppe paa Bjerget«: »Vore Damer i Provinserne iagttager nøje *decorum*, men naar de tror, denne bestaar i ikke uden Blusel at kunne høre og se gamle Holberg, saa fejler de i høj Grad. Hovedstadens Damer giver et værdigt Eksempel, da de uden utidigt Snerperi ligefuldt besøger Theatret, hvad enten Holberg taler frit, eller de vistnok langt mere eqvivoke franske Forfattere indhyller deres Platheder i et tyndt Slør.«

Dilettantforestillingerne fortsattes Perioden ud, i Fyrreerne under Ledelse af Læge Rosenstand. De gaves ofte i veldædigt Øjemed. Saaledes opførtes i 1854 »Mester Gert Westphaler« samt Overskous »En Bryllupsnats Fataliteter« og i 1855 Hertz' »Sparekassen« med Overskud paa henholdsvis 293 og 234 Rdl., ret imponerende Resultater i en By paa ca. 3000 Indbyggere.

THEATRET I KOLDING

Mandagen d. 27de Juni, Kl. 7,

giver

en Forening af det kongelige Theaterpersonales Medlemmer

følgende Forestilling.

Forste Afdeling.

Udvalgte Scener af Operaen „Jægerbruden“ af C. M. v. Weber.

Personerne:

Agathe	Mad. Fossum.
Caspar	Hr. Søhrum.
Max	Hr. Sahlertz.

Pas de deux sérieux,

dandses af Hr. Hoppe og Jfr. Rostok.

Anden Afdeling.

Lazarilla eller Sangerinden ved Sløret

Syngestykke i 1 Act, bearbejdet efter Scribe og comp. af Prof. Bay.

Personerne:

Don Velasques, Maler	Hr. Sahlertz.
Palomita, hans Huusholderske	Mad. Fossum.
Perdican, Alguazil	Hr. Schram.

(Handlingen foregaaer i Sevilla.)

Eil Slutning:

Matrosens Hjemkomst,

Scene og Engelskdands, componeret af Hr. Hof-Balletmester Bournouville,
dandses af Hr. Hoppe og Jomf. Rostok.

Billetter à 4 Rmbk. faaes hos Hr. Klubbart Brandorff samt
Forestillingsdagen ved Indgangen der aabnes Kl. 6. Begyndelsen skeer Kl. 7.

Næste Forestilling Tirsdagen d. 28de Junnes.

Ved Skuespilopførelserne var der undertiden Orkestermusik, under Ledelse først af kongelig Kapelmusikus Friis, senere af Organist Rasmussen. Det rige Musikliv, som prægede Kolding efter 1800, holdt sig i de første Aartier indenfor private Hjem, men i hvert Fald i Fyrrerne var der i Teatersalen offentlige Koncerter, f. Eks. de fire aarlige Vinterkoncerter af Musikforeningen med Organist Rasmussen som Dirigent, assisteret af Fredericias Hoboister.²⁷⁾ Ligeledes nævnes Optræden af fremmede Tonekunstnere, f. Eks. Violoncellisten Kellermann 1847 og 1852, H. C. Lumbye 1852. Endvidere Klubbens musikalske Assembléer, tre hver Vinter, ved hvilke blandt andre Adjunkterne Schmidt og Wittrup samt Læge Markussen sang Bellmannske Sange.

Teatersalen i Brandorffs Gaard blev saaledes i en lang Aarrække et Hjemsted for Byens æstetiske og musikalske Interesser. Ogsaa paa andre Maader blev Salen — Byens største Sal — taget i Brug. Her holdt i 1852 Ekeroth, Overlærer ved Lærds-kolen, en Række Foredrag om den elektromagnetiske Telegraf. I 1851 omtaler »Kolding Avis« med Anerkendelse Dr. Ottos »Mnemoniske (d. v. s. Hukommelseskunsts) Soirée« samme Sted. Her fremviste i 1853 Hr. Goldkette »mechaniske og eqvilibristiske Kunster, Pantomime og Tryllebilleder«, i 1855 Direktør Zaneboni sit »store romerske Abe- og Hundetheater, hvis Præstationer er kendte i hele Europa«. Samme Aar var der »physikalske Produktioner« af Hr. Figer, »Hof- og Palais-kunstner hos Hs. Majestæt Sultan Abdul Meschid« og magiske Forestillinger à la Doctor Faust af A. v. Olivo, »som for Hs. Majestæt Kong Frederik VII. og flere Monarker har udført sine fysikalske og Trylleproductioner«. I Teatersalen holdtes i September 1850 en

Basar til Fordel for saarede Krigere og de faldnes Efterladte. Paa Markedsdage ses Salen at være brugt til offentlig Danselokale »med Dansemusik fra Fredericia«. ²⁸⁾

IX.

Da den kun 23-aarige Peder Brandorff i 1847 overtog Thiesens Købmandsgaard med den i Gaarden værende Klub, var det maaske Klubforretningen mere end Købmandsforretningen, der var bestemmende for ham. Fru Brandorff var en meget dygtig Husmoder, der kunde forestaa Klubbens Madlavning, medens han passede Butiken. At Værtskabet i Klubben efter Offentlighedens Mening var hans Hovedbeskæftigelse, ses af, at han til 1860 næsten altid kaldtes »Klubvært« Brandorff.

Efter Københavns Eksempel oprettedes omkring 1800 i alle danske Købstæder Klubber, med selskabeligt Samvær som Maal, men uden det litterære Præg, som karakteriserede adskillige af Hovedstadens Klubber. Mændene ønskede et Sted udenfor Hjemmet, hvor de efter endt Dagværk kunde komme sammen for at spille Kort eller Billard, ryge Tobak og drøfte Verdens, Landets og særligt Byens og deres Medborgeres Affærer. Sammenkomsterne oplivedes ofte af en Bolle Punch. Det var Drikkevisernes Tid, og over Bollen blev der sunget lystige Sange, hvis Emne i Reglen var Vingudens og Selskabelighedens Pris. Forat ogsaa Damerne kunde se mildt til Klubben, holdt man om Vinteren nogle Koncerter og Baller med Souper. Officielt var Formaalet — som det ofte udtrykkeligt fremhæves i Lovenes første Paragraf, f. Eks. i Koldings »Borgerforenings« Love — at bidrage til Almendannelsens Fremme ved at aabne Adgang til selskabelige Fornøjelser og almennyttig Læsning: »Til den Ende

anskaffer Selskabet de vigtigste Blade og Bøger, der have almindelig Interesse og bidrage til Oplysning og Almendannelse.«

Den ældste af Koldings Klubber synes at have været den Klub, der i en Aarrække kaldtes »Thiesens Klub« efter Ejeren af Brandorffs Gaard fra 1816 til 1847, Købmand, senere Hospitalsforstander P. C. Thiesen. At Klubben har eksisteret, før Thiesen overtog Gaarden, ses af, at den i 1815 nævnes i den Side 32 anførte Meddelelse i »Ribe Stiftstidende« om Festen i Kolding i Anledning af Frederik VI's Kroning. Maaske har den tidligere — allerede 1808 — haft Lokaler i Helligkorsgade Nr. 20.²⁹⁾

Fyhn meddeler³⁰⁾, at Byens Klub »for flere Aar siden« — altsaa omkring 1840 — »spaltedes i to paa Grund af en lille Kurre, som knyttedes paa det selskabelige Livs for Resten jævne Traad, den ene for Embedsmændene og den mere velhavende Købmandsstand, den anden for den simplere Borger- og Haandværkerstand. Om Vinteren har man haft Baller i Klubberne hver Maaned, og denne Ungdommens Fornøjelse skal endog regelmæssigen have strakt sig til Haandværkslærlinge.« Fyhn tænker utvivlsomt med de to Klubber paa »Enigheden« og »Borgerforeningen«, efter hvis Love fra 1852 — der henvises i disse til tidligere Love fra 1847 — »Svende og Handelsbetjente, som i to Aar har haft stadigt Ophold i Byen, kan foreslaas til Optagelse i Selskabet som dansende Medlemmer.« I en Adjunktfrues Optegnelser fra 1847 siges, at Kolding havde tre Klubber, den tredje for »simple Haandværkere«. Fruen tænker sikkert med dette overlegne Udtryk paa »Borgerforeningen«, men hendes Meddelelse om, at der var tre Klubber i Byen, er tvivlsom, dels fordi Fyhn kun nævner to, og dels

fordi der i »Kolding Avis« fra 1849—1854 kun findes Avertissementer fra »Enigheden« og »Borgerforeningen«.

Det kan ikke med Sikkerhed siges, naar Klubben i Brandorffs Gaard antog Navnet »Enigheden«. Dens Navn, før Thiesen i 1816 overtog Gaarden, kendes ikke. Efter 1816 omtales den i Traditionen som »Thiesens Klub«. I 1845 synes dens officielle Navn at have været »Den venskabelige Forening«. Saaledes kaldes den i Beretningen om den Diner med efterfølgende Bal for 200 Personer, som holdtes i Klubbens Lokaler den 23. Oktober i Anledning af den højtidelige Indvielse af Lærdskolens ny Bygning.³¹⁾ Efter 1847, da Brandorff blev Klubvært, var Navnet »Enigheden«, som det ses af Avertissementerne i »Kolding Avis«.

Medens vi kun véd lidt om »Thiesens Klub« ud over, at det var Byens »fine« Klub, haves der ret fyldige Meddelelser om Klubben »Enigheden« i Aarene 1847—1855, da den havde Lokaler i Brandorffs Gaard. Foreningen lededes af tre »Directeurer«, valgte paa tre Aar. Det aarlige Kontingent var for indenbys Medlemmer seks, for udenbys fire Rdl. Ekstraordinære Medlemmer, som kun maatte deltage i Klubbens Baller og Koncerter, betalte to Rdl. om Aaret. Der afholdtes Generalforsamling den første Torsdag i hver Maaned, bl. a. til Optagelse af nye Medlemmer ved Ballotation. Til Optagelse krævedes to Tredjedele af de tilstedeværendes Stemmer, saa at det var let at holde misliebige Personer ude. Direktionen havde Ret til at indbyde Enker med deres Døtre til Selskabets Baller og andre Forlystelser uden Betaling. Ligeledes Disciple i Lærdskolens to øverste Klasser. Der vaagedes strengt over, at Medlemmerne til Ballerne kun indbød Damer, som enten var i Slægt med Selska-

bets Medlemmer eller var paa Besøg i et Medlems Hjem. Ved Baller og Koncerter og andre Forlystelser, hvor Damer var til Stede, var Tobaksrygning kun tilladt i Billardværelset.

Medlemstallet har i Halvtredserne været omkring 150. Som Thiesens Klub var ogsaa »Enigheden« trods sit lovende Navn Byens »fine« Klub, en ret eksklusiv Forening for Honoratiores, Byens Embedsmænd og Læger, Lærdskolens Rektor og Adjunkter, de store Købmænd, Omegnens velhavende Proprietærer, Præster o. s. v. De tre »Directeurer« var i 1853 Konsul H. H. Grau, Kancelliraad Kralund og Borgmester Qvistgaard.

Klubbens fire Læse- og Spillestuer var paa første Sal i Hovedbygningen, desuden Aftrædelsesværelser for Herrer og Damer. Paa første Sal i Hovedbygningen var ogsaa den store Balsal, der ligeledes kunde benyttes til Fællesspisninger. At de store Fællesspisninger holdtes i Teatersalen, ses af Meddelelsen Side 34. I Tverbygningen var desuden indrettet to »Sommerlæsestuer« og en »Keglestue«, hvorfra en Keglebane var anlagt langs Hegnet mod Apotekerens Have. Klublokalerne omtales i »Kolding Avis«³²⁾ som »store og behagelige«, medens den ovenfor omtalte Adjunktfrue udtaler sig meget kritisk baade om Lokalerne og Betjeningen. Hun fortæller i sine Erindringer, at man spiste til Aften ved ganske smaa Borde i den samme Sal, hvor der dansedes. Man fik kun skaaret Smørrebrød i Portioner. Ønskede man dertil en Kage eller et Glas Vin, maatte man betale særskilt. Lokaler og Betjening forekom hende tarvelige. I Aalborg, hvorfra hun kom, havde alt været ganske anderledes elegant og storartet, baade Værelserne, Beværtningen, Betjeningen og Musiken. »Men Damerne,« fortsætter hun,

»var nydeligt paaklædte, og man kendte alle og traf altid nogen, det kunde interessere at tale med, saa jeg morede mig altid godt.«

Ifølge Lovenes Paragraf 16 kunde Direktionen overlade Klubværtens Selskabets Lokaler, med Undtagelse af Læseværelset og Billardstuen, til Afholdelse af Baller og andre Forlystelser, »undtagen paa en af de sædvanlige Klubaftener, Mandag og Torsdag, paa hvilke man formener, at Selskabets Medlemmer ville samles i større Tal end ellers.« Man kan af denne Lovbestemmelse slutte, at Klubbens Medlemmer, d. v. s. Mændene — thi Kvinder kunde ikke blive Medlemmer — paa disse Aftener i stort Tal har været samlet til hyggeligt Samvær efter almindelig dansk Klubsik med en Bolle Punch eller nogle Flasker Vin fra Brandorffs velforsynede Vinkælder, medens de i glade Klubsange priste Fader Bacchus, »Enigheden« og den frejdige Feststemning. Selskabet havde sin egen Visebog. Udgaven fra 1857, der synes at være et Optryk af en tidligere Samling med et Tillæg, falder i to Afdelinger, den første Fædrelandssange, den anden Selskabssange og Drikkeviser. De sidste er langt de fleste, 57 mod 24 i første Afdeling. Man kan vel antage, at den første Afdeling væsenlig har været bestemt for Klubbens store Festaftener, naar der ogsaa var Damer til Stede, den anden for de ugentlige Klubaftener, naar Mændene var for sig selv. Man finder i den sidste Afdeling mange af de kendte Drikkeviser fra omkring 1800 og de følgende Aartier: »At Slyngler hæves til Ærens Top«, »Der var en Gang en tapper Mand«, »En Skaal for den Mø i blufærdige Aar«, »Før at være, som man bør, Venner! maa man drikke«, »Hvor Fader Evan troner«, »I et Vinhus vil jeg sige«, »Lad den skrantende Magister«, »Min Doktor er en herlig Mand«,

»Om hundred Aar er Alting glemte«, »Vi sidder sammen, som vi kan bedst«, »Vor Klub er dog en herlig Sag«, »Vort Dagværk er til Ende« o. s. v. Et Par af Sangene har latinsk Anslag, vel til Ære for Lærdskolens Adjunker. Mellem Sangene munter Passiar, nogle lystige Taler eller Bellmannske Sange fra »Til-lægget«, foredragne af Lærdskolens Adjunker og Byens unge Læger.

Pludselig indtraf en Begivenhed, der udsatte Navnet »Enigheden« for en katastrofal Prøve og fik vidt-rækkende Følger baade for Klubben og for Brandorff. Begivenheden fortælles med Varianter, men den hæv-dvundne Beretning lyder saaledes:

Nytaarsdag 1855 mødtes i Klubbens Billardstue Konsul H. H. Grau og Agent Warming, den Gang Købmand i Søndergade, tidligere Lærer, i Aarene 1858—1861 og 1864—1865 Byens Folketingsmand, kendt for sin gravitetiske Optræden, men tilbøjelig til hurtigt opbrusende Hidsighed. Efter at have ønsket hinanden glædeligt Nytaar kom de i Snak om Ministeriet Ør-steds Afgang tre Uger tidligere. Warming beklagede det. Grau udtalte sin Glæde over dette reaktionære Ministeriums Fald. Samtalen udartede til højrrøstet Skænderi, i hvilket Grau fuldstændigt overdøvede Warming. Men da han samtidig gestikulerede stærkt og med sin Pegefinger kom for nær til Warmings Næse, blev denne, som misforstod sin Modstanders Fingersprog, rasende og svarede med et Næveslag, som straks blev gengældt. Et Øjeblik efter laa begge paa Gulvet, Agenten (det gamle Ministerium) oven paa Grau (det ny Ministerium: Bang-Andræ-Hall) til stor Forfærdelse for Klubbens Karl, Morten Ravnkjær, det eneste Vidne til dette politiske Opgør. Efter en anden Beretning var Krimkrigen Diskussionens Emne.

Grau indkaldte til en ekstraordinær Generalforsamling den 8. Januar. Paa denne blev der stillet Forslag om de to Stridsmænds Eksklusion. Forslaget kom dog ikke til Afstemning. Det vilde næppe være blevet vedtaget, da begge havde et stort Parti i Foreningen. I Stedet foretrak baade Grau og Warming at udmelde sig af Klubben, som Folkeviddet i Anledning af Slagsmaalet og den stormende Generalforsamling foreslog omdøbt til »Uenigheden« med en Knytnæve og et blaat Øje som Foreningsmærke. Grau og hans Venner stiftede derefter en ny Klub, »Foreningen«, Warming og hans Parti Klubben: »Den venskabelige Forening«.³³⁾

Saa vidt Traditionen. Begivenheden nævnes slet ikke i »Kolding Avis« for 1855, hverken af Redaktionen eller af Indsendere. Af Avertissementerne kan drages nogle Slutninger. Medens der i disse findes talrige Meddelelser om Baller og Generalforsamlinger i »Borgerforeningen«, »Enigheden« og »Foreningen«, er der slet ingen fra »Den venskabelige Forening«. Man kan da formode, at denne, hvis den virkelig efter Traditionen er stiftet, har haft en meget kortvarig Tilværelse. »Enigheden«, der havde mistet mange Medlemmer, maatte fra 1. Oktober flytte ned i Klubvært Jørgensens mindre Lokaler i Helligkorsgade 20, hvorefter »Foreningen« — Graus Klub — rykkede ind i Brandorffs Lokaler.

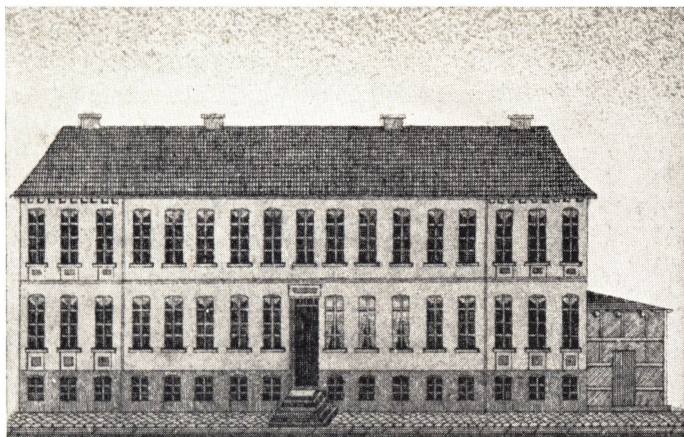
»Enigheden«s Medlemmer har ikke følt sig tilfredse ved de nye, trange Forhold, og i Slutningen af 1855 fremsattes Forslag om ved Aktietegning at skaffe den nødvendige Kapital til Opførelse af en Klubbygning. Resultatet blev en toetages Bygning i Høffdingsgade. Grundstenen blev lagt 15. August 1856. En Medaille blev indmuret med Kongens Portræt paa Aversen, og

paa Reversen følgende Indskrift: »Enighed gør stærk. 1856, den 15. August lagdes Grundstenen til Selskabet Enighedens Klubbygning. Enighed i Selskabet tilvebragte Midlerne til Bygningens Opførelse.«³⁴) Enigheden blev yderligere understreget og prist i en af Boghandler Salling til Indvielsen den 15. November 1857 skrevet Sang, i hvilken det bl. a. hedder:

Ved *Enighed* jo rejstes dette Tempel,
 Hvor vi iaften samles første Gang;
 Lad os da trykke *Enighedens* Stempel
 Paa Grund og Gaul ved fulde Bægres Klang!
 Lad os paany iaften kraftigt knytte
 Fostbroderlaget fast imellem os!
 Saa skal Samdrægtighed ej fra os flytte,
 Og Modgang kjækt vi kunne byde Trods.

Staa kraftigt da, Du, „*Enighedens*“ Mindel!
 Trods gennem Sekler Tidens hvasse Tand!
 Lad os i *Dine* Sale altid finde
 Oprigtig *Enigheds* og *Friheds* Aand.
 Saa reis dig op da baade Gamle, Unge!
 Til bredfuld Rand du Glasset fylde maa!
 Lad saa et velmeent Hurra kraftigt runge:
Gid „Enigheden“ længe maa bestaae!

»Enigheden«s Medlemmer har sikkert med Begejstring sunget Sallings Sang, typisk Efterklingklang fra de gamle Klubviser, og tømt de »bredfulde Bægre« i tillidsfuldt Haab om en straalende Fremtid i de nye »Sale«. Haabet gik ikke i Opfyldelse, dels af økonomiske Grunde, dels fordi Foreningslivet efterhaanden antog nye, mere praktiske Former. Kun i otte Aar formaaede »Enigheden« at »trodse Tidens hvasse Tand«. Allerede i Begyndelsen af 1865 blev »Enigheden« ophævet og afløst af »Den borgerlige Klub Enigheden«, en Navneændring, der antyder en Sammensmelt-

»Enigheden«s Klubbygning.

ning med »Borgerforeningen«, der havde Lokaler i Helligkorsgade Nr. 20. Det ses af »Den borgerlige Klub Enigheden«s Protokol, at der i Januar 1865 udsendtes et Opraab til Indmeldelse i den ny Klub »for at virke til bedre Forhold og en større Enighed her i Byen«, og samtidig Indbydelser til de udenbys Medlemmer af de opløste Selskaber »Enighed«n« og »Borgerforeningen« om ligeledes at indmelde sig. Klubben »Foreningen« var allerede opløst i 1860.

»Den borgerlige Klub Enigheden« holdt sig kun i tre Aar. Den opløstes paa en Generalforsamling 4. Marts 1868. Bygningen overtoges af J. S. Borch og N. W. Bastrup, der i sin Tid havde tegnet en anden Prioritet. Fra 1868 var der i Ejendommen Foreningslokaler for tre Foreninger. I Bygningens vestre Ende, der hidtil havde været Telegrafstation, lejede den i 1862 stiftede »Forening af Haandværkere og Industri-drivende i Kolding« nogle Værelser. I den østre Ende indrettedes Lokaler for to selskabelige Klubber, paa

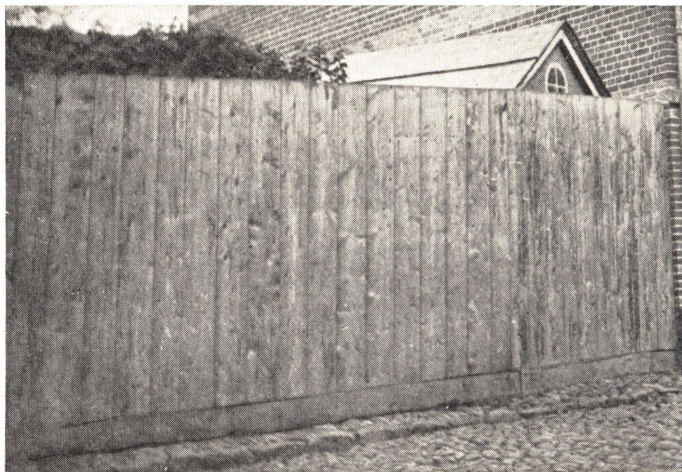
første Sal »Kolding Klub« (»de fine«) for Byens Bourgeoisie med Klubaftener Onsdag og Lørdag, i Stuen »Industriforeningens Klub«, en Underafdeling af Haandværker- og Industriforeningen. Først i 1888 sammensmeltedes »Industriforeningens Klub« og Hovedforeningen. I 1882 var en tredje Klub, »Fremads Klub« gaaet ind. »Kolding Klub« eksisterede endnu i Begyndelse af Firserne. Efter dens Ophævelse var Koldings Haandværker- og Industriforening Byens eneste Klub. Klubbygningen var i 1883 købt af Murer- mester Morten Nielsen, som i 1885 solgte den vestre Halvdel til denne Forening.³⁵⁾

Da »Foreningen«, som efter Oktober 1855 havde haft Hjemsted i Brandorffs Gaard, ophævedes i 1860, blev Klublokalerne i Gavlhuset lavet om til Beboelse og første Sal udlejet. I Tverbygningen blev der indrettet et Udstillingslokale for Støbegods og Sprøjter, og Teatersalen blev taget i Brug til Kornmagasin.

X.

Sin største Betydning for Kolding fik Brandorffs Gaard i 1876, da dens Nedbrydning skabte en naturlig og lige Færdselsaare fra Torvet med den nordlige Bydel til Jernbanestationen og det nordøstlige Opland, og tilvejebragte Betingelserne for et nyt, stort Bykvarter.

Lige siden Anlægget af det indre Kolding omkring St. Nicolai Kirke i det 13. Aarhundrede havde Østergade og Torvets østlige Husrække — med Baggrundene ud mod »Fronten«, nuværende Slotsgade — været Byens østlige Grænse. Havnen laa ved Sønderbro. Færdselsaaren fra Byen mod Øst var den snævre Vej fra Helligkorsgade gennem Sønder Klostergade, Øster Klostergade (nu Munkegade) til Snoghøjvejen. Hele Terrænet Øst for »Fronten«, Nord for Sønder

Brandorffs Plankeværk.

1858³⁶⁾ en større Bebyggelse i Klostergaderne, i Høffdingsgade kun to mindre Bygninger paa den søndre Side, paa den nordre Side Hjørnebygninger ved Slots-gade og Fredericiavej og mellem disse »Enigheden« s ny Klubbygning. Høffdingsgades vestre Ende begrænsedes af Brandorffs Plankeværk med en Udkørselsport.

Høffdingsgade henlaa i adskillige Aar som en almindelig Markvej. Trods gentagne Klager i »Kolding Avis« over dens upassende Tilstand blev den først brolagt i 1861. Med Bebyggelsen gik det vedblivende langsomt. I 1875 fandtes paa dens nordre Side følgende Bygninger:

Matr. Nr. 419, Hjørnet af Slotsgade, nu Kolding Folkebank, een Etage, med høj Kælder, ejedes af Murermester Morten Nielsen.

Matr. Nr. 421, nu Nr. 11, Borgmester Monrads nyopførte Ejendom, to Etager.

Matr. Nr. 429, »Enigheden« s Bygning, to Etager.

Matr. Nr. 433, paa Hjørnet af Fredericiavej, een Etage, med høj Kælder, ejedes af Skipper Rasmus Hansen.

Paa den søndre Side laa:

Matr. Nr. 409, Bogtrykker Heimanns Ejendom, to Etager, med Gavl mod Høffdingsgade, Side mod Slots-gade.

Matr. Nr. 407, nu Nr. 20, een Etage, med høj Kæl-der, Vognmand Hans Iversens Ejendom.

Matr. Nr. 406, nu Diskontokassen, een Etage, med høj Kælder, Gæstgiver Flintholms Ejendom.

Matr. Nr. 404, to Etager, Tømrermester Holms Ejendom, nu tilhørende Chr. F. T. Henrichsens Efterfølger.

Desuden paa Hjørnet af Munkegade Pladsen foran Dansesalonen »Colosseum«.³⁷⁾ De aabne Melletrum mellem Bygningerne var oftest afspærrede fra Gaden med Stakit eller tjærede Plankeværker og udlejedes til omrejsende Cirkus, Menagerier og Karuseller.

Al kørende Trafik fra det nordøstlige Opland og Jernbanen til Torvet foregik til 1876 gennem Munke-gade, Sønder Klostergade, Helligkorsgade og Øster-gade. Fodgængere benyttede Passagerne gennem Post-gaarden (Markdaners Ejendom) — afløst 1859 paa Grund af Misbrug — eller gennem Brandørffs Gaard, som spærredes, naar der blev tørret Tøj. I saa Fald maatte Fodgængere for at komme til Torvet dreje om ad Slotsgade. Om Vinteren kunde dette være farligt nok, da hele Slotsgade ned til Helligkorsgade var Dren-genes mest yndede Kælkebakke, der sjældent tildrog sig Politiets Opmærksomhed.

Allerede ved Anlægget af Høffdingsgade i Halvtred-serne var den Tanke fremsat, at den ny Gade burde fortsættes til Torvet ved Køb og Nedbrydning af Bran-

dorffs Gaard. Tanken var ikke den Gang slaæet an, til Dels paa Grund af Borgmester Qvistgaards Modstand, som havde forsikret, at det ikke skulde ske i hans Tid, da det vilde forrykke Byens Færdsel og tilføje Kloster-gadernes Ejere store Tab.³⁸⁾ I 1875 var Stemningen en anden. Kolding var nu en By paa 6535 Indbyggere. Efter 1864 var Oplandet vokset mod Syd ved de otte rige sønderjydske Sogne. Byens Havn var i stadig Ud-
vikling. Produkthandelen med det nordøstlige Opland var i stærk Fremgang, og allerede Vogntrafikken herfra kunde ønskeliggøre en mere lige og naturlig Kørevej gennem Byen. Det samme gjaldt i endnu højere Grad Vogntrafikken til og fra den ny Jernbanestation. Statsbanens Aabning i 1866 og Vestbanens i 1874 havde skabt nye Betingelser for Byens driftige Handelsstand. Der havde staaet en hæftig Kamp om Jernbanestationens Beliggenhed. Laasbys Købmænd under Ledelse af Grau havde ønsket Jernbanelinien ført Nord om Byen under Vejlevejen, med Jernbanestationen tæt ved St. Jørgens Hospital. Da Hensynet til Havnen havde bevirket, at Stationen fik sin nuværende Plads, maatte det staa klart for alle, at en ny Færdselsvej for Vogne fra Jernbanestationen til Torvet og den nordre Bydel var en tvingende Nødvendighed.

Den 18. Marts 1875 behandlede i Byraadet et Forslag fra Grau om Nedsættelse af et Udvalg til Udarbejdelse af en Plan om en hensigtsmæssig Forbindelse mellem Byens Gader og »Veje, der snart bliver Gader«. Forslaget fik en velvillig Modtagelse, og der blev nedsat et Udvalg, bestaaende af Grau, Prokurator Zahn og Bankdirektør Warburg. At Grau paa dette Tidspunkt har tænkt paa Køb og Nedrivning af Brandorffs Gaard, fremgaar af en sikker Meddelelse om, at det var efter Graus Anmodning, at Zahn indledede For-

handlinger med Brandorff om Køb.⁸⁹⁾ Men det varede ikke længe, før Grau — uvist af hvilken Grund — gik mod denne Plan. I Stedet foreslog han at skabe »en nordlig Linie« ved Ekspropriation af Morten Nielsens Ejendom paa Hjørnet af Slotsgade og Høffdingsgade, Ekspropriation af en Ejendom paa Hjørnet af Slotsgade og Slotsstræde — nu Markdanersgade — og af tre Smaahuse i Slotsstræde, desuden en ca. tre Alen Udgravning af Staldgaardsbakken med en solid Stensætning.

I Aarets sidste Maa-neder stod der ved Møder og i Bladene en hæftig Kamp om de to Forslag. Graus stærkeste Argument var Bekostningen. Brandorff forlangte 52,000 Kr. for Grun-

H. H. Grau.

den uden Bygninger, og Grau hævdede, at »den nordlige Linie« vilde blive betydeligt billigere. Fra anden Side udtaltes, at dette var meget tvivlsomt, og at »den søndre Linie« burde foretrækkes, fordi Kolding i Forvejen havde en saadan Rigdom af Krinkelkroge. at det var lidet ønskeligt at føje en ny til. Grau fik Tilslutning i Handelsforeningen, hvor Købmændene fra Laasby og den sydlige Bydel var i Flertal. Derimod var der overvejende Stemning for den søndre Linie ved et Møde i Industriforeningen og ved et »Borgermøde«,

til hvilket Grau havde sammenkaldt i November. For uden ved disse Møder blev Sagen drøftet i Bladenes redaktionelle Artikler og talrige Indsendelser. Sproget var ofte hidsigt og groft. »Kolding Avis« kaldte Graus Optræden for Humbug, hvortil Grau svarede, at han ikke agtede at inddade sig i Avispolemik med »Bertel Møller hin unges sandhedsfordrejende Skriverier«.

Graus voldsomme Agitation og den delvise Stemning, som han forstod at rejse mod den store Udgift, havde det positive Resultat, at Lodsejerne i Høffdingsgade tegnede sig for betydelige private Bidrag til Gennemførelsen af den søndre Linie, saa at Grau med utvivlsom Ret triumferende kunde udtale, at det var lykkedes ham »at kalde Specierne frem«.

Da Forhandlingerne trak i Langdrag, bestemte Brandorff, efter at have ventet over et halvt Aar paa en Afgørelse, sig til at gøre sin Have mere indbringende ved at opføre en Beboelseslejlighed med Façade mod Slotsgade. Da i den Anledning først Tverhuset var ombygget, og der forelaa Tegning og Overslag til den ny Bygning, meddelte han i November Byraadet, at han ikke kunde staa ved sit Tilbud længere end til 3. December.

En Afgørelse var derved blevet nødvendig. Ved Byraadmødet den 2. December forelaa fra Lodsejerne i Høffdingsgade Tilbud om Bidrag paa 25,850 Kr. Apotheker Rink og Overretssagfører Schwensen — Ejeren af Østergade Nr. 1 — tilbød desuden 8500 Kr. for Overtagelse af 850 Kv.-Alen af Grunden. Byens Bidrag vilde derved kun blive 17,650 Kr. Købet vedtoges med fem Stemmer (Borch, Bruun, Kralund, Warburg og Zahn) mod to (Grau og Bager Jacobsen). Formanden, Borgmester Monrad, stemte ikke, da han som Lodsejer i Høffdingsgade var personligt interesseret.

Brandorff og Værtshusholder S. Q. Petersen var fraværende. Sagen kom til anden Behandling i et ekstraordinært Møde den 3. December, hvor Grau protesterede mod Sagens efter hans Mening ulovlige Behandling. Den 17. December kunde »Kolding Avis« meddele, at Ministeriet havde approberet Købet, saa at »Sagen om Gadens Forlængelse kan anses for endelig afgjort«. Da Grau hørte om Approbationen, skal han have sagt: »Nu er der Glæde i Israel.«⁴⁰⁾ Da den officielle Meddelelse om Approbationen forelaa i Byraadsmødet den 30. December, nedlagde han en ny Protest mod Byraadsbeslutningens Gyldighed og »forbeholdt Kommunens Ret i videste Omfang«.⁴¹⁾

En medvirkende Grund til Sagens hurtige Gennemførelse var sikkert Frygt for, at Grau ved Byraadsvalget i Januar 1876 skulde sætte sin Liste igennem. Dette skete. Grau havde derefter fem Stemmer i Byraadet mod de højstbeskattedes og Borgmester Monrads fem Stemmer, kunde altsaa nedstemme ethvert Forslag. Han indtog straks det Standpunkt, at Købet af formelle Grunde var ulovligt og ikke forpligtede det ny Byraad. Derefter fulgte Aaret igennem et Stykke kommunal Obstruktionspolitik, som der næppe er Mage til i Koldings Byraadshistorie. Graus formelle Grunde var meget spinkle: Formanden havde ikke ledet Mødet den 2. December. Det ekstraordinære Byraadsmøde den 3. December var ikke sammenkaldt ved Avertissementer i Byens Blade, men kun mundtligt. Han (Grau) havde ikke underskrevet Protokollen. Ved Byraadsmødet i Juli 1876 angreb han voldsomt Borgmesteren, fordi denne — i Henhold til Købekontrakten — »havde haft den Dristighed uden Byraadets Billigelse« i Juni Termin at udbetale 2000 Kr. til Brandorff. Ved Budgetbehandlingen i Oktober modsatte

han sig følgende Udbetalinger. Da Zahn i den Anledning erklærede, at han vilde fremtvinge de kontraktmæssige Udbetalinger gennem Domstolene, svarede Grau: »Bange machen gillt nicht«. Ogsaa han vilde benytte alle til Raadighed staaende Midler mod de Medlemmer, der i sin Tid ulovligt havde tvunget denne Sag igennem.

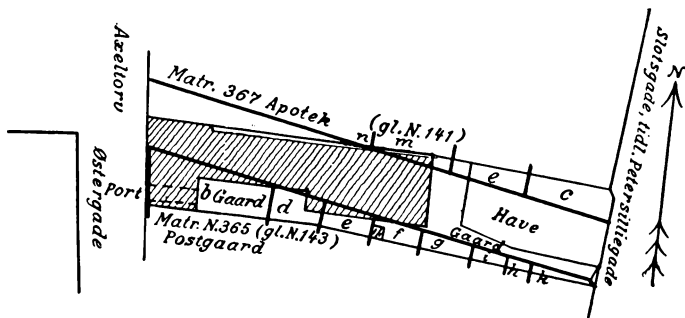
I Henhold til Købekontrakten skulde Grunden være ryddet inden 1. Juli 1876. Dette blev punktligt overholdt. Bygningerne til Nedbrydning var blevet overtagne af Murermester Morten Nielsen. Da saa i Slutningen af Juni Brandorff skriftligt meddelte Byraadet, at Grunden var klar til Overtagelse, erklærede Grau, at dette var Byraadet ganske uvedkommende, da Grunden ikke tilhørte Byen. Senere nedstemte han en Bevilling paa 5000 Kr. til den ny Gades Planering og Brolægning.

Graus Obstruktionspolitik medførte, at Grunden i Aarets sidste Halvdel henlaa i en frygtelig Tilstand, trods talrige Klager i Byens Blade. I »Kolding Folkeblad« for 17. Juli spørges: »Tilhører dette Bakkedrag, der henligger midt i Byen — som det synes med det nærmeste Formaal at forsyne Torvet og de nærmeste Hovedgader med et ubegrænset Kvantum Støv — Købmand Brandorff, eller er det maaske afleveret til Byen og altsaa Kommunens?« Under Overskriften »Kommunalt Svineri« klager en Indsender i »Kolding Avis« den 23. December over, at »Grunden endnu henligger uden Brolægning, uden Regulering, i det hele i en uforsvarlig Tilstand. For et Par Aftener siden væltede en Vogn, og kun den høje Sne frelste de paa Vognen værende fra en alvorlig Beskadigelse. Afspærring tilraades, i det mindste for Vognkørsel.« Ved Byraads-mødet i November forelaa fra Sundhedskommissionen

en Klage over den med snavsede Vandhuller opfyldte Grund som skadelig for Byens Sundhedsforhold.

Situationen var ganske haabløs. I Byraadet stod to lige stærke Partier overfor hinanden. Den ene Part hævdede, at Grunden var købt, den anden Part benægtede det. Bygningerne var revet ned. Grunden laa hen uden Ejer. Brandorff skulde have sine Penge. Den nødvendige Byraadsbeslutning til Udbetalingen kunde ikke vedtages. Sagen var i den Grad gaaet i Haardknude, at den kun kunde løses ved Proces eller et Magtsprog fra en overordnet Myndighed. Da saa Grau havde faaet den paa Budgettet ansatte Udbetaling nedstemt, indsendte Zahn, Borch og Bruun en motiveret Klage til Amtet. Grau og Grooss havde Planer om at faa Sagen indbragt i Rigsdagen. I »Kolding Folkeblad« for 7. September fremsatte en Indsender dette Forslag. Redaktionen lovede »at komme tilbage til denne Tanke«. Der er en mundtlig Tradition om, at Grau og Grooss i den Anledning rejste til København.⁴²⁾ Da det ikke blev til noget med en Indbringelse i Folketinget, og da »Kolding Folkeblad« ikke »kom tilbage til Tanken«, kan man vel slutte, at Folketingsmand Berg, Ejer af »Kolding Folkeblad«, har fraraadet en saadan Fremgangsmaade.

Da saa Aaret gik til Ende, uden at Brandorff i December Termin fik sit kontraktmæssige Tilgodehavende udbetalt, anlagde han Sag mod Byraadet. Hans Indstævning kom til Behandling i Mødet den 3. Januar 1877 under et hidsigt Ordskifte, der af Grau karakteriseredes som »Tratteri«, af Zahn som »polsk« og af »Kolding Avis« som »blot og bart Vrøvl«. Da der ikke opnaaedes Forlig i Forligskommissionen, tilbød Sagfører J. L. Hansen, nyvalgt Byraadsmedlem fra Januar 1876, at føre Processen for Byraadet gratis.

Den foretagne Udstykning af Brandorffs Gaard, Matr. 366, der viser, hvilke Parceller der er tillagt Naboejendommene Matr. 365 og 367.

Det blev J. L. Hansens første kommunale Bedrift at ordne denne Sag, der ogsaa udenfor Kolding havde vakt en for Byen lidet smigrende Opmærksomhed. Han havde ved Afstemningerne fulgt Grau, men udtrykkeligt erklæret, at »han aldrig havde udtalt et Ord om, at han vilde fravige Handelen«. Han var for klog en Jurist til ikke at indse, at Graus Indvendinger mod Købets Gyldighed vilde være virkningsløse overfor en Domstol. Forlig blev opnaaet i Begyndelsen af Februar 1877 »paa Vilkaar af en kontraktmæssig Betaling af Renter og Afdrag til Brandorff«. I Sagsomkostninger skulde Byraadet betale 200 Kr. Brandorff var til Gengæld gaet ind paa nogle smaa Lempelse i Betalingsterminerne. Ved samtidige Forhandlinger med Apoteker Rink var det opnaaet, at denne havde erklæret sig villig til at nedbryde og derefter genopbygge Apoteket, samt afgive saa meget af dettes Grund, at den ny Gade kunde føres ud paa Torvet i en lige Linie, medens den efter den oprindelige Plan vilde have udmundet skævt ind mod Østergade.⁴³⁾

Sagens Ordning var en Sejr for J. L. Hansen, men ydmygende for Grau. Altid rethaverisk og overmodig

paa Grund af Valget i Januar 1876 havde han haabet i det ny Byraad at kunne skaffe sig Oprejsning for Nederlaget i 1875 i Kampen om den nordre og den søndre Gadelinie, og samtidig dukke ikke blot Brandorff — i mange Aar hans kommunale Modstander —, men ogsaa Borgmester Monrad og de højstbeskattede Vælgeres Repræsentanter. Han maatte til sidst se en ny Mand i sit eget Parti gennemføre Sagen i skarp Modstrid med hans egne overmodige Udtalelser i alle Byraadmøderne.

Den ny Gade fik Navnet »Nygade«, til i 1891 hele Strækningen fra Torvet til Jernbanestationen blev om-døbt til »Jernbanegade«.

Købet og Nedbrydningen af Brandorffs Gaard er i Koldings Historie den billigste Færdselsregulering med de største økonomiske Følger. Kommunalpolitisk er det en af de interessanteste Byraadsepisoder med værdifulde Bidrag til en Karakteristik af de Mænd, som den Gang var Byens Ledere.

XI.

Den sidste Ejer af den gamle, historiske Gaard, Købmand og Klubvært Peder Brandorff — født 1. November 1824, død 13. September 1900 — var Søn af Jeppe Olufsen Brandorff, Gaardejer og Sognefoged i Højrup, Stepping Sogn. Slægtsnavnet er gammelt. Slægten stammer formentlig fra Tønderegnen.

Efter at have været i Handelslære i Haderslev blev han i 1845 Kommis hos Købmand Caspar Müller i Kolding ved Sønderbro.

I 1847 købte han Thiesens Gaard. Købmand Caspar Müller underskrev Kontrakten som Selvskyldner, da Brandorff endnu ikke var myndig.

Foruden fra 1847—1860 at være Klubvært var han tillige fra 1847—1876, da Gaarden blev nedbrudt, Købmand. Forretningen, som oprindeligt var en Kolonialhandel, havde i de første Aar kun ringe Om-sætning. Efterhaanden udvidedes den ved Produkt-handel med Korn og Smør, desuden Vinhandel og

Peder Brandorff.

* 1.-11.-1824. † 13.-9.-1900.

saa forskellige Salgs-artikler som Fajance, Porcellæn, Galanterivarer, Børster, Legetøj, Gibsfigurer, Pressegær, der inogle Aar havde et stort Navn, til sidst Kakkelovne, Sprøjter og Landbrugsmaskiner.

I Krigsaarene var Gaardens Lokaler et yndet Tilholdssted for Officerer og Soldater, baade danske og tyske. Her spiste Olaf Rye i 1849.

Her indrettede de tyske Officerer sig i 1864 en hyggelig Vinstue i Brandorffs Kontor. Der var altid Indkvartering, i 1849 ogsaa Lazaret. De menige tyske Soldater fyldte i 1864 Butiken for at skaffe sig Varer mod eller uden Betaling. En Gang var deres Optræden saa brutal, at Brandorff maatte klage til Vagtkommandanten, der straks sendte en Afdeling, som ryddede Butiken og tog Opstilling i denne for at hindre Overgreb.

Under Bombardementet 23. April 1849 var Gaarden meget udsat. Brandorff og hans Hustru maatte søge

Tilflugt i Kælderen, og da Naboejendommen — Markdaners Gaard — blev skudt i Brand, flygte over Torvet gennem Adelgade og Laasbygade, medens Kuglerne fløj om deres Hoveder. Over Eltang og Snoghøj naaede de til Fyn, derfra over Fænø og Vonsild tilbage til Kolding. Gaarden var i de mellemliggende Dage blevet besat af Fjenden og lavet om til Lazaret. Baade Butiken og Lejligheden var i en frygtelig Tilstand. Alle Skabe og Kommoder var opbrudt, Indholdet røvet, Sengklæder, Dyner og Lagener tilsølede med Snavs og Blod, en Del var bortfjernet og fandtes senere paa Raadhuset. Da den Skade, som Byen havde lidt ved Bombardementet, i

Fru Cathrine Brandorff.
* 17.-8.-1813. † 1.-9.-1891.

Slutningen af 1849 blev vurderet, fik Brandorff i samlet Erstatning 439 Rdl. 5 Mark.

Efter Gaardens Nedbrydning i 1876 opgav Brandorff sin Virksomhed som Købmand, men beholdt til sin Død det Agentur for »Brandforsikringsselskabet Danmark«, som han havde overtaget i 1871.

I 1856 var han blevet valgt til kommunal Revisor. Han kom derved ind i de kommunale Forhold, der snart mere og mere optog hans Interesse og Tid, ikke til Gavn for Forretningen, som ofte maatte passes af en

Kommis og en Dreng. I 1861 blev han af Amtmanden beskikket til Kaptajn for Brand- og Politikorpset, en Stilling, som han beklædte til Udgangen af 1874. Ved hans Afgang overrakte Korpset ham et Guldur med Kæde af svært Guld. Under Krigen i 1864 udførte han sammen med Proprietær Campen, Elkjærholm, et stort Arbejde i den Kommission, der ordnede Befordringsvæsenet for Hæren. Som Anerkendelse herfor modtog han 6. December Ridderkorset af Kong Christian IX. ved dennes Besøg i Kolding.

Kun 35 Aar gammel blev han i 1859 valgt ind i Borgerrepræsentationen, dernæst stadig genvalgt, til han i 1876 nægtede at lade sig opstille. Han var Borgerrepræsentationens Formand fra 1865—1868, da ved den ny Kommunallov Byens Borgmester blev selvskreven Formand for Byraadet. Som Borgerrepræsentant og Byraadsmedlem udførte han et stort og uegennyttigt Arbejde, og i flere vigtige Spørgsmaal var det hans Synspunkt, der sejrede.

Med megen Interesse arbejdede han for Forskønnelsen af Byens Omegn. I 1851 var han sammen med Maler Dyring ivrigt optaget af Nyplantning i Charlottelund, nu Marielund. I 1866 lykkedes det ham at vinde Flertal i Byraadet for en stor Beplantning paa Stejlbjerg og at skabe Interesse for denne Sag i hele Byen, saa at mange af Byens Damer blev medvirkende. Baade han selv og hans Hustru deltog personligt i Arbejdet. Det Egetræ, der staar for Enden af Kralundsgade, er plantet af Fru Brandorff. Det skyldtes ham, at Stien langs Slotssøen — den nuværende »Kærlighedssti« — blev anlagt i 1868, ligesom han medvirkede ved Regulering af Slotshavens Grænser imod de Syd for liggende Haver.

Af hans kommunale Virksomhed maa særligt frem-

hæves hans Arbejde som Formand for Gade- og Vej-udvalget — efter at have faaet vejledende Undervisning af en Landinspektør foretog han selv alle Nivelleringer og Beregninger — som Formand for Fattigudvalget, hvor han efter Evne søgte at skabe bedre Kaar for de fattige, og som den virkelige Leder af Byens Gasværk i en Aarrække. I 1860 var han valgt ind i et Udvalg for Opførelsen af et Gasværk i Kolding. Han blev hurtigt Sjælen og den drivende Kraft i dette Foretagende, og det var en smuk Anerkendelse af hans Arbejde, at hans Gaard blev det Sted, hvor Gassen først tændtes den 22. September 1861. Han roses i alle Meddelelser fra den Tid stærkt som en indsigtfuld og energisk Leder af det ny kommunale Værk. Han ofrede baade Tid og Arbejde paa denne Gerning — hvilket var saa meget mere betydningsfuldt, som Gasværkets første Forretningsførere ikke var Fagmænd og ikke særligt dygtige — skaanede aldrig sig selv, hverken ved Dag eller Nat. Han havde givet Ordre til, at han straks skulde tilkaldes, hvis der var noget i Vejen med Driften, og i Begyndelsen skete dette adskillige Gange om Natten. Naar han om Aftenen var i Selskab, plejede han at opfordre Deltagerne til at lægge Vejen hjem forbi Gasværket for at se, om alt var i Orden.

Fra 1865 til 1875 sad han i Borgerrepræsentationen og Byraadet sammen med Grau. Forholdet mellem disse var ikke altid godt, da de repræsenterede modsatte Synspunkter, Brandorff det borgerligt konservative, Grau den fremtrængende kommunale Opposition. Undertiden var der sagligt Samarbejde, ofte bitter Modstand og haarde Sammenstød. Da Grau til 1876 var i Mindretal, blev det i de fleste Sager Brandorffs Synspunkt, der sejrede. Bortset fra den i forrige Ka-

pitel skildrede Strid om Gaardkøbet, i hvilken Brandorff som personligt interesseret holdt sig strengt udenfor, kan nævnes Spørgsmaalene om Pladsen for det ny Raad- og Arresthus og for Jernbanestationen. Om Enkelthederne i den første Sag henvises til Eliassens udførlige Redegørelse.⁴⁴⁾ Grau ønskede, at Byen skulde købe Præstegaarden og Naboejendommen i Torvegade til Nedbrydning for her at opføre Raad- og Arresthuset, Brandorff holdt paa Bevarelsen af den gamle Plads paa Torvets vestlige Side med en Udvidelse ud paa den gamle Kirkegaards Grund. Vor Tid maa beklage, at Grau ikke sejrede. Kolding vilde saa endnu have et Akseltorv af nogenlunde passende Størrelse.

Anderledes lyder Nutidens Dom i Spørgsmaalet om Jernbanestationens Plads. Graus Forslag om at anbringe Jernbanestationen paa St. Jørgens Hospitals Grund (se Side 52) vilde have medført, at Forbindelsen med Havnen skulde foregaa ved en lang Trækbane. Man kan ikke undre sig over, at Graus Standpunkt fik kraftig Tilslutning fra Laasbygades Beboere, ligesom man vel tør antage, at hans egne Grundejerinteresser — som Ejer af de mange af ham selv opførte Bygninger i Allégadekvarteret — har været et medvirkende Motiv. Det er Brandorffs store Fortjeneste, at han hurtigt forstod — gennem Samtaler med den ledende Baneingeniør — at Banens Betydning for Byens Handels- og Erhvervsliv krævede den kortest mulige Forbindelse mellem Havn og Jernbane. Det lykkedes ham at vinde Borgmester Monrad og Købmand N. W. Bastrup for dette Synspunkt. Det afsluttende og afgørende Møde skulde holdes i Vejle. Fra Kolding deltog tolv Mænd. Befordringen var tre Landauere, og efter Aftale tog hver af de tre Plads i sin Landauer, hvor de fik deres

Byraadskolleger under saglig Behandling med det Resultat, at de i Vejle var i stort Flertal.

Da Brandorff i 1884 søgte Stillingen som Forstander for St. Jørgens Hospital — han fik den ikke — skrev tidligere Borgmester Monrad, den Gang Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder, følgende Anbefaling for hans Ansøgning: »Under en henved 18-aarig Embedsvirksomhed i Kolding har jeg ved Samarbejde med Ansøgeren lært ham at kende som en kærnesund Personlighed med en særegen Evne til hurtigt og grundigt at sætte sig ind i alle Forhold, i hvilke Virksomhed anvistes ham, en sjælden Uegennyttighed, Udholdenhed i at gennemføre, hvad han ansaa for godt og formaalstjenligt, og med Skønsomhed i alt sit Om-dømme.«

Smukkere Dom og Eftermæle for en Mands kommunale Virksomhed kan ikke let tænkes.

Noter.

E.: Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. F.: Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, 1848. F. II: Fyhn: Kolding i Tidsrummet 1848—1860. F. A.: Fyhns „Arkivregistraturer, Kjøbstaden Kolding angaaende“, som opbevares paa Koldings Kæmnerkontor. J. R.: Jydske Registre. J. T.: Jydske Tegnelser. K. A.: Kolding Avis. K. B.: Kancelliets Brevbøger. K. F.: Kolding Folkeblad. V. A. A.: Vejle Amts Aarbøger.

¹⁾ Ordet „Forte“ har i ældre Dansk forskellige Betydninger. Her synes det at betyde „Drivvej for Kreaturer“. Grundejerne i Østergade og paa Torvet har i deres lange Baggaarde haft Stalde, hvorfra Køerne gennem Bagportene og ad „Forten“ dreves ud til Græsmarkerne.

²⁾ Mourids Podebusk, Ejer af Herregaarden Kiørup i Odense Amt, døde i Kolding ^{18/9} 1593, blev begravet i Kolding Kirke ^{28/10} samme Aar. I 1613 blev hans Lig overført til Kiørup Kirke. Da denne blev nedbrudt i 1784, flyttedes alle dér bisatte Lig af Podebuskernes Familie til Slægtens Stamsæde, Putbus paa Rygen. Kinch: Ribe Bys Historie 1536—1680, II.

³⁾ Nogle Aar tidligere havde Frederik II faaet denne Gaard overdraget af Reinholdt Meyer, formodentlig en Købmand, der senere ses at være flyttet til København. I 1584 havde Kongen overladt denne Gaard til Simon Jæger og hans Livsarvinger. Men da Simon Jæger snart efter døde uden saadanne, var Gaarden

inddraget af Kongen, saa at han i 1587 kunde tilskøde Markdaner den. J. R. $\frac{25}{8}$ 1584, $\frac{19}{12}$ 1587, J. T. $\frac{23}{8}$ 1588. V. A. A. 1908, 259 giver Meddelelse om Caspar Markdanners Vaabenskjold. Fremstillingen hos E., 102, er delvis urigtig. Med Urette tvivler han om, at Gaarden, hvor nu Østergade Nr. 1 ligger, har tilhørt Markdaner, skønt han selv meddeler, at dennes Vaaben var anbragt over Porten. Denne Tvivl har saa faaet ham til at ville anbringe den Gaard, som Markdaner fik tilskødet $\frac{19}{12}$ 1587, et andet Sted paa Torvet, længere mod Nord, i Strid med Skødets Stedsangivelser. Skødebrevet er udførligst gengivet hos F. A.

⁴⁾ Ane Saxesdatter nævnes F. 170 som Ejer af en „Jord og Kaalhave“ Nord for Byen i Aaret 1594. Samme Sted, 59, Note, nævnes Borger Anders Saxesen, som 1564 sælger et Stykke Kaalgaards Jord.

⁵⁾ F. 170; Provst Bakkes Indskrifter i Kolding Kirke. ⁶⁾ Ludvig Thomsen: Koldings Sejlskibe 11. ⁷⁾ E. 342. ⁸⁾ V. A. A. 1922, 155—157. ⁹⁾ En Sletdaler var fire Mark, en Rosenobel en engelsk Guldmønt, Værdi ni Daler. ¹⁰⁾ E. 266.

¹¹⁾ Skøde- og Pantebøger i Koldings Raadhusarkiv. Til min Beskrivelse af den gamle Gaard har Hr. Kæmner Brandorff gjort følgende Tilføjelse:

„Jeg har en svag Formodning om, at Gavlhuset i sin første Skikkelse kun har været 24 Alen langt. I denne Afstand fra Gaden laa nemlig den østlige Kældermur, og her opdagede jeg i 1876, da vi flyttede Vinlageret, bag de østlige Reoler et tidligere ukendt Kældervindue af samme Størrelse og i samme Højde som de mod Gaarden vendende Kældervinduer. Dette taler for, at Huset er bygget i to Tempi, saaledes som det ogsaa kan ses i Borchs Gaard og det gamle Hus i Helligkorsgade.

I det nævnte Kældervindue fandt jeg en Flaske „Cabinet Steinwein“, der i sin Tid maa være skubbet ned bag Reolen, hvor den af Rotter var blevet tildækket med et tykt Lag Jord. Nogen nærmere Undersøgelse af Forholdene naaede jeg desværre ikke, da jeg inden Nedbrydningen af Gaarden rejste til Handelsakademiet i København.

Gavlen mod Gaden har sikkert haft lige Gavlspids som Borchs Gaard og Peter Martin Møllers Hus i Helligkorsgade, muligt med Bræddebeklædning.

Sidehuset med Porten er sikkert en senere Tilbygning, da Etageadskillelserne var lavere end Gavlhusets.“

¹²⁾ F. A. $\frac{2}{5}$ 1641. ¹³⁾ F. A. $\frac{28}{7}$ 1681. ¹⁴⁾ Brandorff: Drikkevandet i Kolding, 35. ¹⁵⁾ E. 209, 346. ¹⁶⁾ E. 397. ¹⁷⁾ V. A. A. 1927, 215.

¹⁸⁾ Posthuset flyttedes 1852 fra „Hamborgerherberget“ til Markdanners Gaard, E. 450.

¹⁹⁾ Betegnelsen „Tverhus“ er vildledende, da det ikke laa tværs over Gaarden, men som Forlængelse af Gavlhuset i Retning Vest til Øst.

²⁰⁾ Tegning af Haven i V. A. A. 1928, 201. ²¹⁾ E. 355. ²²⁾ E. 404.

²³⁾ Figaro 1842, 2. Bind 73—78. ²⁴⁾ F. 292. ²⁵⁾ Georg Bruun: Jens Peter Wissing 10. ²⁶⁾ E. 432. ²⁷⁾ F. 291. ²⁸⁾ K. A. 1849—1855.

²⁹⁾ E. 183. ³⁰⁾ F. 290. ³¹⁾ Berlingske Tidende 1845, Nr. 259;

F. 156. ³²⁾ K. A. ^{28/6} 1855. ³³⁾ E. 455; V. A. A. 1918, 179; K. F. ^{20/12} 1929; Avertissement i K. A. 1855. ³⁴⁾ F. II. 5; E. 458. ³⁵⁾ Eliassen; Foreningen af Haandværkere og Industridrivende i Kolding, 1912. ³⁶⁾ Kortet fra 1823 er gengivet i Georg Bruun: Seks Rektorer, Side 7, det fra 1858 hos F. II. ³⁷⁾ E. 468. ³⁸⁾ E. 485. ³⁹⁾ E. 485 + Note 13. ⁴⁰⁾ E. 486. ⁴¹⁾ Byens Dagblade for 1875; Kæmner Brandorffs Optegnelser. ⁴²⁾ Meddelt af Guldsmed Holger Kyster, som har hørt det af sin Fader, Skomagermester Andreas Kyster. ⁴³⁾ Byens Dagblade for 1876 og 1877; Rink: Kolding Apotek 1585—1885, 32.

⁴⁴⁾ E. 482—485. Ifølge Meddelelse fra Kæmner Brandorff havde Grau ogsaa Planer om at faa Raadhuset bygget i Katrinegade, medens Brandorff paa et Tidspunkt tænkte paa at benytte Tømrer Skarbyes Grund, der nu optages af Højskolehjemmet og Konditor Boesens Bygning med mellemliggende Ny Østergade.

Georg Bruun:

Kolding højere Almenskoles Majfest

Jens Peter Wissing
En Koldingborger
(Udsolgt)

Vejle Amts højere Realskole i Kolding

Ernst Borck
Elevminder

Seks Rektorer

Dronning Dorotheas Skolehus

Halvtreds Aar
Blade af Kolding Latin- og Realskoles og
Kolding højere Almenskoles Historie 1880—1930

To Portrætter fra Koldinghus

Kolding før 1700
En Hjemstavnsbog

V. Schæffers Bogtrykkeri, Kolding